TARİH Konuşuyor

CİLT 7
SAYI 83
EKİM 1967
125 KURUŞ

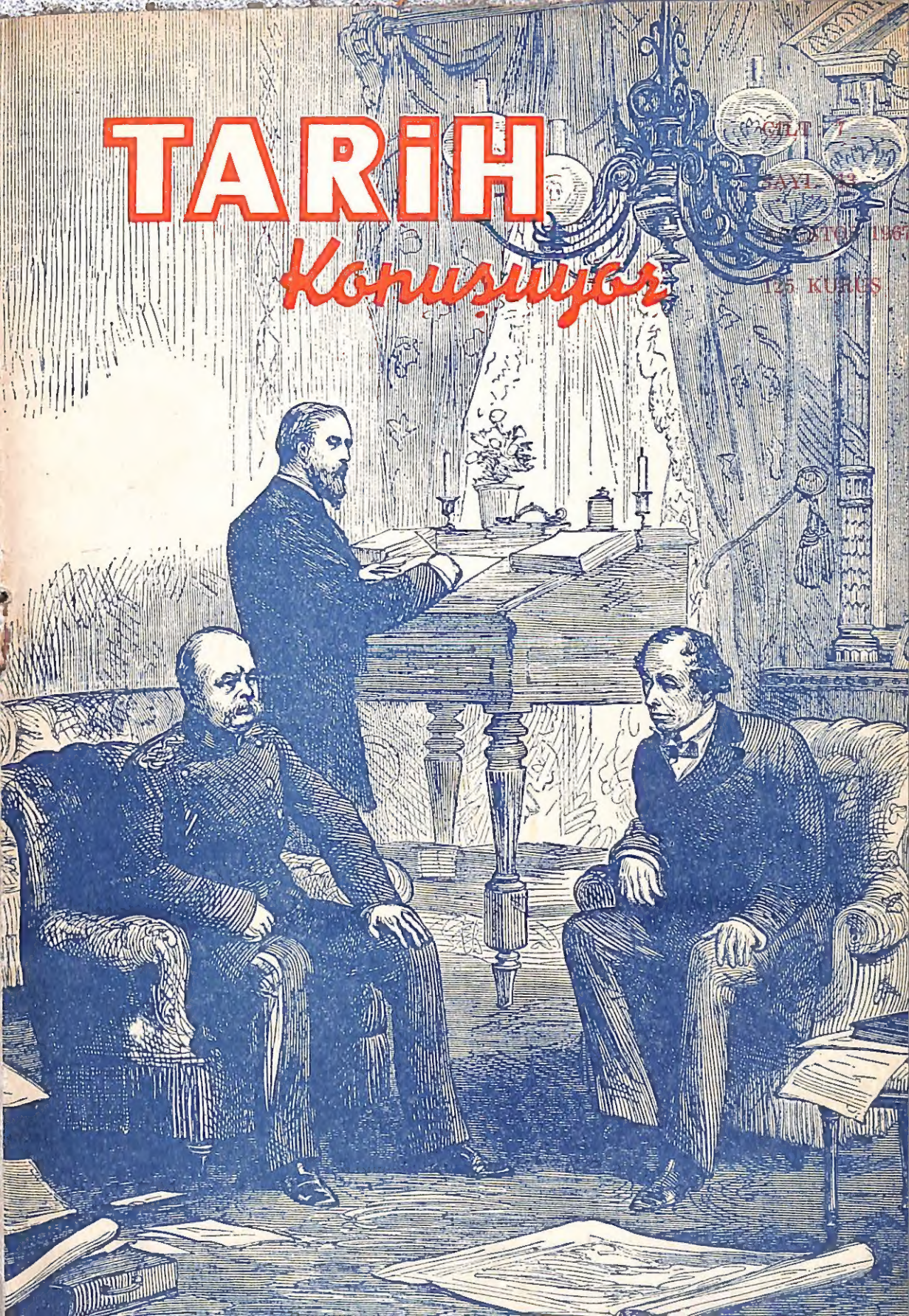

PARANIZIN EMNİYETİ
APARTMAN DAİRELERİ
VE
PARA İKRAMİYELERİ

%6,5 kadar faiz

TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI

Tarih — 276

(Basın : 10645 - A - 20139)

EN VERİMLİ KUYU

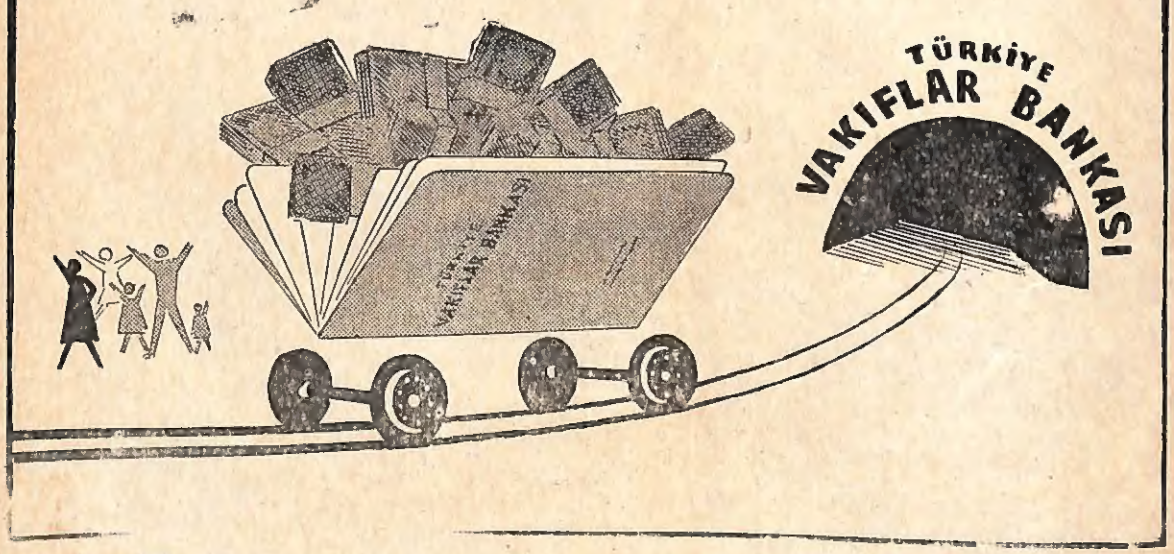

Tarih — 277

(Basın: 11490 — A — 20291)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 7 SAYI : 43 AĞUSTOS 1967 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazılşleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Murabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

İNSAN HAYSİYETİ

ELİMDE, 1578 tarihli bir hükm-ü şerif var: Kimlerin tese'üle, yâni sadaka istemiye, daha açık tâbiri ile dilenmiye ruhsat alabileceklerini uzun uzun anlatıyor!.. Önce, şu gerçeği anlıyoruz ki, dört yüz sene önce Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde d i l e n m e k izin almıya tâbi imiş... Hükm-ü Şerifin baş tarafında, bugünkü dilimizle ifade edildiği zaman şu cümleler var :

"— İnsanların merhamet ve şefkat duygularına dayanarak yaşamak, ancak, bedenen ve fikren noksan, alîl, sakat olanların düşünebilecekleri yoldur. Allah kullarına sağlam bir kafa ve sağlam bir beden vermişse o, çalışır ve ancak bunlardan mahrum olanların baş vurabilecekleri el avuç açmak çâresizliğini irtikâb edemez. Fikren ve bedenen mahrum olmadığı halde bu yola baş vuranlar, şefkat duygularını istismar ettikleri gibi, insan haysiyetini de pâyimâl etmiş ve Cenab-ı Hakkın en büyük mevhibesine tasallut etmiş olurlar."

Feld Mareşal Moltke'nin mektuplarında, Nizib ric'atı dönüşü yorgun ve hasta bir sipahînin kendisi için değil, atı için yiyecek istemesi ve mürüvvet sahibi bir varlıklının, hem atına, hem kendisine yiyecek uzattığı zaman :

"— Benim Hudaya minnet elim tutar, gözüm görür. Amma o hayvan bi mecâldir. İyiliğini ona göster..." **cevabının düşündürücü sahnesi ve hadise karşısında hükmü vardır:**

"— Bir milletin ferdleri, şahsî haysiyetlerini böyle müdafaa ederlerse onlar için hiç bir istirab ebedî değildir."

1578 Hükm-ü Şerifinin ve Moltke'nin tesbitinin üzerinden kaç yüz sene geçti ?

Ne zaman bir yabancı yardımın Türk Devletine ve onun mânevî şahsiyetinde Türk Milletine eriştiğini dinler, günlük gazetelerimizin müjde çığlıkları arasında manşetleşen haberlerine gözlerim takılırsa, artık, uzak, çok uzak, pek çok uzaklarda kalmış bu iki hadise, birisi ne şekilde olursa olsun el avuç açmayı fikrî ve bedenî yoksulluğa bağlıyan, öteki bu çâresizlik içinde bile dikleşen onör şâhlanmasını hatırlarım ve cevabını bulamadığım suali sorarım :

"— İnsan haysiyeti zamana ve şartlara bağlı arızî bir varlık mıdır? Öyle ise nasıl olmuş da, Kırım Harbi sonrası müttefiklerimiz İngiltere ve Fransanın gemileri Boğazlardan geçerken, hububat fazlasını savaşın çetinliklerinden aşırı sıkıntı içindeki İstanbul fırınlarına hediye ettikleri zaman, aç ve çıplak yüzbinlerce harb mültecisi başlarını çevirmişler ve Âli Paşa, bu buğdayları o zaman idaremiz altındaki Rumanyaya göndererek, oradan mübadele ile hububat getirmiş ve Türk halkı ancak bu kendi ülkesinin unuyla yuğurulmuş ekmeği yiyebilmiş..."

1855 in haysiyeti, 1967 nin acıma mevzuu aşırı safiığıdır ! — K u t a y .

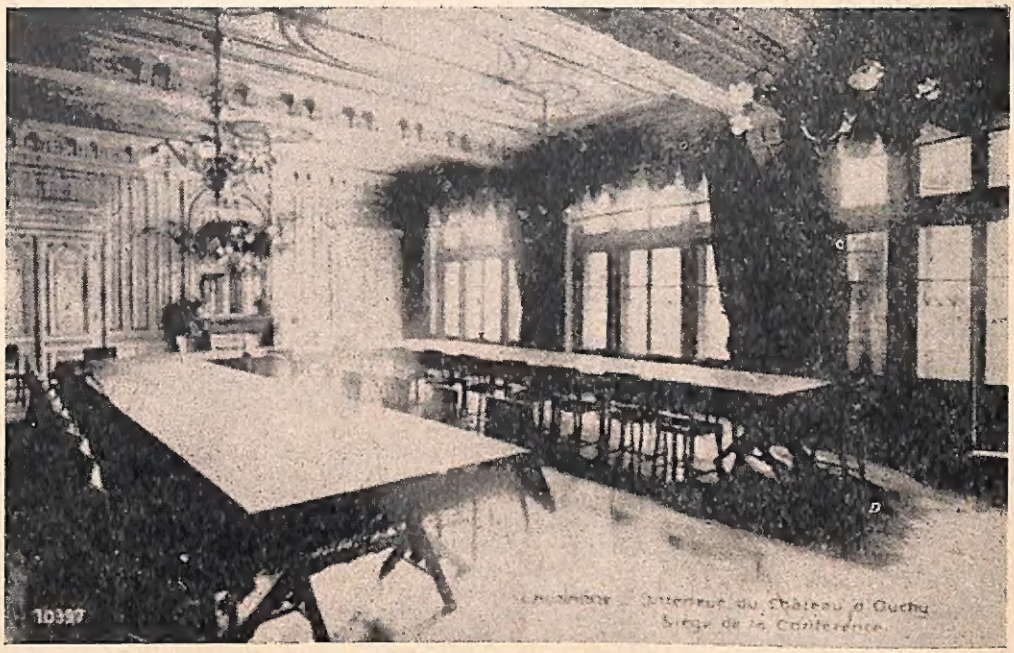

TARİHÎ SALON **Lozan barış müzakereleri, Ouchy satosunun büyük salonunda yapıldı. Görüşmelerin birinci kesilmesinden sonra, salonda, heyetlerin oturdukları mahaller de değiştirilmişti. Türk heyeti, yukarıdaki klişede görülen salonun solundaki masada yer almıştı.**

LOZAN'I İMZALIYAN ALTIN KALEM

Yazan : Cemal KUTAY

Elinizdeki derginin sahifelerinde, birbirine tam karşı, varlıkları birbirleri için ölüm ve hayat kadar birbirinden farklı iki temel hadisenin izahı var ki, ikisi de, son yüz yıl Türklüğü için birer temel olay...

Birisinin adı: SEVR.., Mağlûp ve bitkin çıktığımız Birinci Dünya Harbinin sonunda düşmanlarımızın bir kaç gafil ve korkak bularak imzalattıkları ölüm vesikası...

İkincisinin adı: LOZAN. Türk milletinin devlet olarak düşünmediği millet olarak yaratığı Millî Mücadele mucizesinin hayat vesikası...

Tarih, gerçekten garip tesadüfleri de kaydeder: 10 Ağustos 1920 de zamanın sadrazamı Damad Ferid Paşanın Sevr'i imzaladığı kalemin ne olduğunu bilmiyoruz amma, bu 10 Ağustostan tam üç yıl sonra ve bu sefer TEK GÜN farkıyla 11 Ağustos'da, Lozan'ı imzalıyan İsmet Paşa kalemi İstanbul Darülfununa -yani Üniversitesine- armağan ediyor. Acaba sayın İnönü, böyle bir takvim günü kucaklaşmasının farkında olarak, daha açık tâbirle on ağustosun acısını, onbir ağustosun sevinci ile gidermenin TEK GÜN FARKI olması içinde, bazen bir milletin irade ve azminin yirmi dört saatlik farkla yeni bir hayat ifade edebileceğini mi anlatmak istemiştir? Sualimize cevap bulabilmek için İsmet Paşanın Darülfunundaki konuşmasını dikkatle inceledik ve anladık ki hadise sadece tesadüf ama, garip, üzerinde durulmaya değer tesadüflerden birisi...

Zaten Lozan'ın garip tesadüflere mev-

zu olan bölümü öylesine çok ki, bu bir günlük fark içinde bünye değişikliğini yadırgamaya imkân yok.

Lozan'ın imzasından yirmi dört saat önce, öylesine menfi ve ümidsiz bir hava vardı ki, birinci safhasında olduğu gibi murahhas heyetlerinin birbirlerine **"Allaha ısmarladık!.."** demeden ayrılışı bekleniyordu. İngiliz Başmurahhası ve Hariciye Nazırı Lord Gürzon, Kendisini **Lozan'dan** ayırıp Paris üzerinden Manş kıyılarına iletecek olan hususî trenin harekete hazır olmasını istemişti. İngilterenin öylesine satvet ve ihtişam günleri idi o günler. Nasıl Çorçil, hasta ve alîl Ruzvelti peşine takmışsa, Loyt Corc da, Vilson'u öylesine peşine takmış, nasıl İkinci Dünya Harbi sonunda İngiliz siyaseti Alman fobisi ve Alman kini yüzünden Rusyayı Avrupanın ortasına yerleştirmiş, Amerikayı da bu hatasında ve hatta kasdında maşa gibi kullanmışsa, Birinci Dünya Harbi sonunda romantik ve mistik bir filozof olan Amerikan Başkanı Vilson'u, oynak ve görünüşü heybetli Loyt Corc öylesine peşine takmıştı. Fakat muhakkak olan, Birinci Dünya Harbi Sonrası İngilteresinin İkincisine göre sözünü her tarafta daha çok yürüttüğü idi. Nitekim aynı siyaset, Yunanı memleketimiz üzerine kışkırtmamış mıydı?

Dr. Rıza Nur, telâşlanan İsmet Paşaya, Balkan Harbi içindeki Sen - Ceymis müzakerelerinin safhalarını hatırlattı: Sen - Ceymis'de de böyle olmuştu. Tevfik Paşanın riyasetindeki Osmanlı Heyetini, İngiliz Hariciye Nazırı Lord Edvar Grey, imza için davet etmiş, fakat son saniyede, Bulgar taleblerinin önce reddedilmiş bölümlerinin İngiltere tarafından benimsendiğini söyleyivermişti!.. Bu sefer de Bulgarların yerini Yunanlılar almıştı: Ama İngilizler, her zaman Osmanlılığın ve Türklüğün karşısında idiler!.. Ve, aradan yıllar geçecek, İngiltere Ada'larına bu ihtiras politikası sonunda tıkılacak, bu neticeyi zaferiyle sağlıyan Türklüğün büyük evlâdı Mustafa Kemal Atatürk'e, yarı lâtife, fakat bir cinas ve mizah içinde Sekizinci Edvard, Dolmabahçe kıyısında olup biteni hikâye edecekti: İngiltere, Osmanlı imparatorluğunun yıkılışında baş rolü oynamış, fakat bu sarsıntının çöküntüsü içine kendisini de gömmüştü. Şimdi de Lord Gürzon aynı rolü devam ettiriyordu.

ORTAYA ÇIKAN ŞAHSİYET : HAYİM NAUM EFENDİ!

İşte bu sırada dış hüviyeti ve taşıdığı isim, böylesine bir mevzu içinde mantığı yadırgatan bir zat, Türkiye Musevîlerinin Hahambaşısı Hayım Naum Efendi meydana çıktı ve murahhas heyetimize dahil olmanın şekli selahiyeti içinde Lord Gürzonla SON bir konuşma yaptı ve herşey değişti: Lord Gürzon, murahhas heyetinin kabul etmesine imkân olmıyan taleplerinden vazgeçmişti: Muahede imzalandı ve dünya rahat bir nefes aldı.

Fakat bu "rahat nefes"in Ankaradaki tesiri çeşitli, hatta sürprizli oldu: Milli Mücadelenin en buhranlı devrinde Başvekillik yapmış olan ve Lozan'a, Türk murahhas heyetinin başında gitmesi tabiî görülen Hüseyin Rauf Bey **(rahmetli Orbay)** istifa etti, yerine Ali Fethi Bey **(rahmetli Okyar)** hükümeti teşkil etti. Bu, elbetteki intikal kabinesi idi: Nitekim, rejim buhranları kısa zamanda beklenen istikametini buldu: Ferdî saltanat ilga ve Cumhuriyet ilân edildi. Lozan murahhas Heyetinin Reisi olan İsmet Paşa, ilk Cumhuriyet Hükümetini kurdu.

Lozan'ın böyle bir havaya bürünmesi, İsmet Paşanın takip ettiği siyaset üzerinde, derin ruhî tesirler yaptı: Çünkü galip devletler, Lozan'ı imzalarken Türklüğün bu İstiklâl vesikasına tesahüb edemeyeceği iddiasında idiler. Şeklen en iyi dileklerle ifade edilmesine rağmen beklenen acı akıbeti bu millete nasib etmemek için çoğu sebepsiz, kuşkulu, bir lokma bir hırka felsefesinin örgüsü içinde geçen devreler, Lord Gürzon'un müstehzi bakışlarına hedef olmamak içindi ve Türk nesilleri bu endişenin bedelini, hiç de ucuz ödemedi.

Lozan anlaşması 24 Temuz 1923 de imzalanmıştı; İsmet Paşa, muahedeyi imzalıyan kalemi, on sekiz gün sonra, üzerindeki mürekkeb henüz kurumuş iken, İstanbul Darülfünununda düzenlenen heyacanlı bir törenle, Üniversite'ye hediye etmişti. Acaba bu duyguda muahedenin kendisinden önceki bir çok mi-

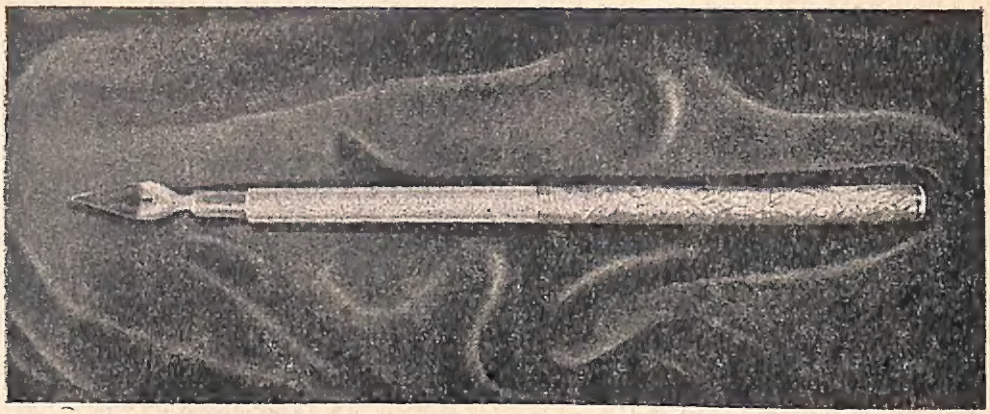

YAZDIRAMIYAN KALEM **Lozan sulh anlaşmasını İsmet Paşa bu kalemle imzaladı ve on sekiz gün sonra da, İstanbul Darülfünûnunda tertiplenen büyük bir törenle armağan etti. Üniversitenin manevî şahsiyetine, Lozan için emek verme iddiasını temsil eden kalem, aradan kırk dört sene geçmesine rağmen, rahmetli Cemil Bilsel'in bir müdafaa hüviyetini taşıyan iki cildinden gayrı millî kitaplığa bir şeyler verdirmedi...**

sallerde olduğu gibi nazariyede kalmasından ürkülen havası mı ve onun sultasından kurtulmak için yetişen münevver neslin hakikatleri idrâk, bu idrâkden de müsamaha bekliyen ruh hâleti mi vardı?

Lozan'ın imzası üzerinden geçen kırk dört yıl, muahedenin Misak-ı Millî önündeki mukayesenin daha evvel, hislerden mümkün olduğu kadar sıyrılmış, hadiselerin getirdikleri ile kıyaslanarak hüküm verebilmeye imkân kazandıran fasılayı temsil etti: Hatay ve Montrö gibi tadillerle Lozan'ın sınırlar ve millî hâkimiyet anlayışı zamanın Türk milletine tevdi ettiği esaslı haysiyet vazifeleri oldu. Bunların neticesinde de 1937 hükümet değişimi vukua geldi.

Lozan üzerinde gerçekleri anlatabilecek kişiler arasında, Hüseyin Rauf Orbay ve Dr. Rıza Nur'un anlattıkları, Türk Milletinin varyoğunu ortaya koyarak kazandığı zaferin lâyık vesikasının ne olabileceği noktasında toplanır: O zaman yapılmış olan tenkidlerin, aradan geçen yıllar içinde vakıa olarak karşımıza çıkması, münekkidlerin lehine kaydedilecek noktadır. Fakat yapılabilmesi mümkün olanın yapılmış olması da ayrı mesele.

KALEM HEDİYE EDİLENLER NE YAPTI?

Asıl cevap bekliyen sual bu değildir: Kalem kendilerine hediye edilen ülkenin en büyük ilim ocağı, bu armağana liyakat kasbedebilmenin hizmetini göstermiş midir? Kırk dördüncü yıldönümünde cevap bekliyen asıl sual budur.

Bir istisnayı kaydedelim: Daha sonra REKTÖR'lük mevkiine, oradan da mebusluğa, yâni en yüce ilmî mertebeden politikaya geçmiş olan rahmetli Cemil Bilsel, iki cildlik LOZAN'ı yazdı. Fakat bu eser, artık bugün rahatça söylenilebilir ki, ne tetkik, ne tahlil, ne tenkid, hatta ne de tefsirdir: Müdafaadır. Bir konu, tenkidler ve tahliller yapılmadan müdafaa mevzuu olursa, böyle bir vazifenin ifası ruhî ihtiyacının neden hissedildiği mantığa takılan istifham oluyor.

İçinde bulunduğumuz 1967 senenin ağustos ayı, Sayın İsmet İnönü'nün bugünkü Üniversitemizin ağabeyisi Darülfünuna armağana lâyık gördüğü kalemin yeni sahipleri elindeki kırk dördüncü yılıdır. Kalem halen nerededir? Nasıl bir manevî verasete sahiptir? Kimler görmüş, kimliği hatırlanmış mıdır? Ve, Mezdek'lerden Mao'ya kadar sistemlerin, Truva savaşlarından son İsrail - Arap kavgasına kadar cenkleşmelerin, Sümerlerle Mısırlılar arasındaki muahededen Yemen ihtilâfına kadar anlaşmaların doktora tezleri, şöhretler ve unvanlara mesned olduğu günümüzde Lozan'ın sadece rahmetli Cemil Bilsel'in müdafaası ile iktifa etmesi gerçeği, acaba armağan edilen kalemi düşündürmüyor mu?

740. ölüm yıldönümünde gelmiş geçmiş fatihlerin en büyüğü

CENGİZ HAN

Gelmiş geçmiş fâtihlerin en büyüğü, dünya imparatorluğunu kurma hedefine en çok yaklaşmış olanı Cengiz Han'dır. Orta Asya steplerinden kopup bir yandan Çin'i, öbür yandan İran'ı fethederek denizlere ulaşan bu gözü pek Hakan daha yirmi yıl yaşasaydı dünyanın o zaman bilinen, tanınan her yanına hükmetmenin yolunu bulacaktı. On üç yaşında öksüz kalmıştı ama on beş yaşından itibaren otoritesini herkese kabul ettirmiş; sağduyusu ve disiplini sayesinde iki yüz bin kişilik orduları binlerce kilometre uzaklara götürerek geniş ülkeler, zengin şehirler fethetmişti. ALEXANDRE de SAINT - PHALLE, aşağıdaki yazısında Cengiz Han'ın hayatını ve yaptığı işleri objektif bir tarihçi gözü ile incelemektedir.

Kuzey'de Sibirya'dan, Güneyde Çin'den sıradağlar ve yüksek ovalarla ayrılmış bulunan Moğolistan uçsuz bucaksız bir yayladır, Türkiyenin hemen hemen iki buçuk misli genişliktedir. Yazla kış arasında 70 ısı derecesi fark vardır. Buranın göçebe halkı sürülerini önlerine katarak otlatacak yer ararlar. Hayvanlar için yiyecek kıttır. İşte rakip bir aile ile kavga çıkarmağa, müdafaasız bir Çin şehrini, ya da bir kervanı yağma etmeğe hazır olan Moğol beyi Yesugey, bu çorak bozkırı arşınlayıp duruyordu. 1162 de karısı bir erkek çocuk doğurdu, adını Timuçin koydular. Çocuk çadırda, ya da arabada büyüdü.

Yesugey emir vermekten, kârlı baskınlar yapmaktan hoşlanırdı. Onun sayesinde, emri altındaki oymaklar Çin'in içerilerine dalarak hep önemli ganimetler elde ettiler.

Bu talihi yaver giden, tuttuğunu koparan şefin ününü duyan öbür oymaklar da gelip onun ordusuna katıldılar. O zaman Yesugey, hakiki seferler düzenleyerek Çin hükümdarlarıyla boy ölçüşmeğe başladı.

Çok iyi bir diplomat olduğundan bir tâcir gibi pazarlık etmesini ve hizmetini en çok para verene satmasını biliyordu. Fakat aynı zamanda kendisi de şehirlere hücum ediyor; ele geçirdiği yerleri idare ediyor ve ordusunu kaybetmek tehlikesini yaratabilecek fazla tehlikeli işlere girişmekten kaçınıyordu.

Ganimetler paylaşılırken hiç aldanmıyor, kendisini kullanan kimsenin taahhütlerine sadık kalmasına dikkat ediyordu. Bu güç işi büyük bir yetki ile başarıyor, maiyetindeki savaşçılar da zahmetlerini ve döktükleri kanı mükâfatlandırmak için onun gösterdiği cömertlik yüzünden kendisine çok büyük bağlılık gösteriyorlardı.

1175 te Yesugey henüz genç denecek

yaşta hastalandı, mirasını payetmeğe vakit bulamadan öldü. O zamanın geleneğine uygun olarak karısı cenazesinin başında ağlayıp dövünmeğe başladı. Fakat tam o sırada adamları ona şu haberi getirdiler :

"— Savaşçılar bir kadınla on üç yaşında bir çocuğun emrinde kalmaktansa kendilerine başka bir şef bulmak için sürülerini alıp gitmeğe başladılar."

Kadın çadırdan dışarıya fırladığı gibi kocasının atına atladı, gidenlere yetişti, kocasının yaptığı iyilikleri anlatarak bir kısmını geri getirmeğe, götürdükleri sürülerin de bir kısmını geri almağa muvaffak oldu.

Artık şimdi sözkonusu olan kârlı baskınlar yapmak değil, genç Timuçin kumandanlık edecek yaşa gelene kadar öbür göçebelerden korunmaktı. Fakat savaşçılar böyle aylak aylak oturmaktan hoşlanmıyorlardı. Kış boyunca yine üçer beşer savuşup gitmeğe başladılar.

ON BEŞ YAŞINDA ESİR DÜŞÜP SONRA KAÇIYOR

Timuçin hem babasının ordusunun böyle dağılıp gitmesine üzülüyor, hem de annesini avutmağa çalışıyordu. Gündüzleri at sırtında, kendisine sadık adamlarıyla birlikte yine bir şeyler yapmağa çalışıyordu. Genç yaşta olgunlaşmış, pişmişti ama henüz yeterince beden kuvvetine ve bozkırda sözünü geçirmek için gerekli tecrübeye sahip değildi.

Nihayet, henüz on beş yaşında iken bir çarpışma sırasında esir düştü, köle olarak satılacağı sırada kaçmanın yolunu buldu. Birkaç gün sonra da kendisini araştıranların ellerinden kurtularak sağ salim oymağına döndü, savaşa devam etmeğe başladı.

On yedi yaşındayken başka bir Moğol Beyi olan Borda'nın kızıyla evlendi. Etrafına genç ve kuvvetli insanlardan meydana gelme bir ordu topladı, ordusunun mevcudunu daha da arttırmak için baskınları sıklaştırmağa başladı, bunlar da gittikçe daha verimli bir hal aldı.

Fakat gençliğin ateşiyle günün birinde çok uzaklara gitti, akşam konak yerine döndüğünde arabaların devrilmiş, hayvanların çalınmış olduğunu gördü. Kendisinin de çok iyi tanıdığı rakip bir ordu, üstelik karısını da esir edip kaçırmıştı.

Timuçin baskını yapanların peşine düştü, nihayet bunlara yetişti, savaşta hepsini yendi, karısını yine ele geçirdi ama onun gebe olduğunu gördü. İlk iş olarak esirleri kaynar yağ kazanlarına daldırtıp öldürttü. Genç karısına da hiç bir takazada bulunmadı. Ona ne kızgınlık, ne düşmanlık gösterdi. Kaçırılışından biraz da kendisini sorumlu tutuyordu çünkü. Kadın günün birinde bir oğlan doğurdu, Timuçin onu kendi evlâdı gibi bağrına bastı, adını da Cuci koydu.

Sonra savaşlar, baskınlar yeniden başladı. Timuçin ordusunda sıkı, fakat adaletli bir disiplin kurmuştu. Ganimetlerin bol olduğunu duyan herkes bu disiplini seve seve kabul etti, ordunun mevcudu kabarmağa başladı.

Yirmi yıl süren bir gelişme ve ilerlemeden sonra Timuçin yalnız savaşçılarının sayısı ve değeri bakımından değil, kendi teşkilâtçılığı ve idareciliği bakımından da bozkırın en çok korkulan hanlarından biri oldu.

En büyük düşmanı, kendisinin amcaoğlu olan Comako idi. Çocukluğu Timuçin'le birlikte geçmiş, hatta onu korumuş, fakat sonradan aleyhine dönmüştü. Birçok savaşlar sonunda Timuçin onu yendi, sonunda yalnız beş kişi ile birlikte dağlara sığınmak zorunda bıraktı.

"BENİ ÖLDÜRT, YÜKSEKÇE BİR YERE GÖMDÜRT!"

Günün birinde bu âvâre hayattan bıkan o beş kişi götürüp Comoka'yı Timuçin'e teslim ettiler. Fakat, o Timuçin'e sitem etti :

"— Nasıl olur da böyle kalleş, hain insanların hizmetinden yararlanırsın?" dedi.

Timuçin bu sözleri haklı buldu, efendilerini getirip kendisine teslim eden beş kişinin kafalarını kestirdi. Sonra amcaoğluna şunları söyledi :

"— Eskiden içtiğimiz su ayrı gitmezdi ama sen beni bırakıp gittin. Şimdi geri geldiğine göre yine eskisi gibi dost olalım, birlikte yaşıyalım. Eski gençlik hatıralarımızı canlandıralım. Savaş alanında karşılaştığımızda duyduğun üzün-

Cengiz'in en kudretli olduğu ve herkesin zihninden geçirip de söylemeğe cesaret edemediği suali gözdesi sormuş: "— Sana bir hal olursa imparatorluğun ne olacak?" demişti. O zamana kadar ölmiyecekmiş gibi davranan Cengiz Han, dört oğlunu huzuruna davet ederek kendinden sonra imparatorluğunun kaderi üzerinde bir görüşme yapmıştı. Yukarıdaki klişede, Raşidüddin'in 1310 yılında yazdığı "Cami-üt Tevarih" adlı eserinden alınan Cengiz'in oğulları ile görüşmesini tasvir eden minyatür görülmektedir.

tüyü biliyorum: Ben de aynı üzüntüyü duyuyorum çünkü."

Sözlerini bitirince esiri serbest bırakmalarını emretti ama Comoka eliyle bir hareket yaparak onu durdurdu :

"— Evet, doğru söyledin, eskiden içtiğimiz su ayrı gitmezdi, dedi. Sonra birbirimize düşman olduk, karşılıklı savaştık. Şimdi yine dost, arkadaş olmamızı istiyorsun, ben de senin sözlerini dinlerken utancımdan kulaklarıma kadar kızarıyorum. Emrindeki ordu gittikçe büyüyor. Benim gibi bir arkadaş ne işine yarar senin? Senin urbanda bir bit, donundaki bir diken gibi olurum ben. Onun için beni öldürt, yüksekçe bir yere de gömdür de ruhum çocuklarına, torunlarına göz-kulak olsun. Ben soylu bir ailedenim, sana yenildimse demek sen benden daha soylusun. Bu dediklerimi unutma, bu işi de bitirelim haydi."

GÖÇEBE MOĞOLLAR MİLLET HALİNE GELİYOR

Timuçin çadırına girdi, adamlarına şöyle dedi :

"— Onu kendime arkadaş edeyim dedim, istemedi. Canını bağışlıyayım dedim, razı olmadı. Onu öldürün, şânına lâyık bir de cenaze töreni ile gömün."

Sonra bütün oymak beylerinin katıldıkları bir toplantı düzenledi :

"— Bize geniş yetkileri olan bir han lâzım," dedi. "Dağınık kuvvetleri toplayıp zengin şehirlere, verimli çiftliklerin bulunduğu ovalara, yabancı gemilerin yanaştıkları limanlara hücumlar tertipliyecek bir hana ihtiyacımız var."

Topluluk arasında han adayı olarak Timuçin'in adı dolaşmağa başladı. Sonunda hazır bulunanlar onu han seçip iktidara getirdiler. Ona *"hanların en kudretlisi"* anlamına gelen *"Cengiz Han"* adını verdiler. Cengiz, hemen bir kurmay heyeti, bir de muhafız kıtası teşkil etti. Disiplini daha da sıkılaştırdı. Bunun sonucu olarak bozkırlara yayılmış olan Moğol göçebeleri bir millet, hem de fâtih bir millet haline geldiler.

GÜNEY ÇİN'LE KUZEY'E KARŞI İTTİFAK YAPIYOR

İlk iş olarak, Cengiz Han Çin'le Tibet arasında, şimdiki Şansi bölgesinde oturan Hiya'larla savaşa tutuştu, bunların başkenti olan müstahkem Nig-Hiya kalesinin kapılarına dayandı. Hüküm sürmekte olan hanedan burada muazzam hazineler toplamıştı, Fakat beklenmedik bir su baskını ve Cengiz Han'ın az - çok tecrübesiz oluşu yüzünden şehir ele geçirilemedi ama karşı taraf yine de yüklü bir fiyde ödedi. Cengiz Han da kendisine hiç bir şey alıkoymaksızın bunu hemen askerlerine dağıttı.

Ertesi yıl daha cüretli bir tasarı hazırladı. O zamanlar Çin Kuzey ve Güney diye, birbirleriyle hep savaş halinde olan iki imparatorluğa ayrılmış bulunmaktaydı. Kuzeydeki nisbeten yoksul ve yabani, Güneydeki ise yabancı memleketlerle ticareti sağlıyan limanlara malik olması dolayısiyle zengin ve refahlıydı.

Cengiz Han Güney Çin'in hükümdarı imparator Song'a elçiler gönderdi, Kuzey'deki düşmanlarına karşı ona ittifak ve yardım teklifinde bulundu. Hükümdar bu beklenmedik teklife pek sevindi, hemen kabul etti.

MUAZZAM BİR ORDU ÇİN SEDDİ ÖNÜNDE

1208 yılında Cengiz Han Moğolistan'da o zamana kadar görülmemiş muazzam bir ordu topladı, iki yüz bin atlı ile birkaç haftalık bir yürüyüşten sonra gelip Çin seddine dayandı. Hazırlıksız, habersiz olan Kuzey Çinliler bu çığ gibi hücum karşısında korkup kaçtılar. Fakat tahkimli şehirleri süvarilerle zaptetmenin güç olacağını gören Cengiz Han hemen stratejisini değiştirdi, şehirleri bir yana bırakıp münakaleyi kesmek için memleketin içlerine daldı.

Bu yüzden büyük şehirlerin beslenmesi, toprağın ekilip biçilmesi, ticaret hareketleri ve askerlerin teçhizi imkânsız hale geldi. Bu hal tam beş yıl sürdü, Cengiz Han artık "eşref saat" in geldiğine hükmederek imparatorluğun başkenti Pekin'i kuşattı.

Şehir büyük olduğundan müdafaası güçtü. Bir gece hücumu başarı ile sonuçlandı, şehir halkı kılıçtan geçirildi, ele geçen hazineler askerlere dağıtıldı, ateşe verilen imparatorluk sarayı bir aya yakın zaman yandı.

Bunun üzerine Cengiz Han yine Moğolistan'a döndü. Şimdi yapacağı iki şey vardı: Ya Song hanedanının zayıf imparatorluğunun tamamını fethedederek kendi imparatorluğunu Arap ve Pers gemilerinin yanaştıkları limanlara kadar genişletecek; yahut Sibirya'nın ve Rusya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarından, buzlu çöllerinden geçip eski ipek yolunu ele geçirerek dünyanın öbür yüzündeki müslüman İran'a ulaşacaktı.

Hanlığın birleşmesiyle refah artacağından, Doğu ile Batı arasındaki yolların güvenliğinin önemi de o nisbette artacaktı. Ulaşım yollarını kontrol etmiyen ölçüsüz ve otoriter bir siyasi iktidar iç refahını, dolayısiyle birliğini uzun zaman sürdüremezdi. Roma'da Sezar'la Trajan, Çin'de Pan Çao ile Tai Tsong kendi zamanlarında bu işin önemini anlamışlar, onların bu tasarılarını gerçekleştirmelerine sadece ölüm engel olmuştu.

Deniz yolu o zamanın gemileri için çok uzun, dolayısiyle çok pahalıydı. Bunlar bir burundan öbür buruna giderek sefer yaparlar, kıyıları hiç bir zaman gözden kaybetmezlerdi. Deniz yolu da döne dolaşa gelip Basra körfezine, yani tıpkı kara yolu gibi İran'ın ardına dayanıyordu, İran ise iki âlemi birbirinden ayıran bir perdeydi sanki.

İran âlemi ilkin Büyük İskender'in boyunduruğuna girmiş, sonra Yunanlılara karşı ayaklanıp Akdeniz'e kadar olan topraklarını tekrar ele geçirmiş, bu topraklardan Romalılar tarafından kovulmuş, nihayet Arapların darbeleri altında dize gelmişti. Bir ara İslâm dini yerine Zerdüşt dinini kabullenen İran, sonradan bağımsızlığına tekrar kavuşmuş, ticari yolların kontrolünü ve kendi eski refahını yeniden ele geçirmişti. İran hükümdarı Muhammed Şah'ın elinde iyi cihazlanmış orduları vardı. Cengiz Han o sırada elli üç yaşındaydı. Cariyelerinden birçok çocukları olmuştu ama ilk karısına hiç sarsılmıyan bir saygı ve sevgi ile bağlı bulunuyordu.

"CENGİZ HAN'IN TAHTINA BİR PİÇ ÇIKAMAZ!"

Sibirya ile Rusya'yı aşıp İran'a ulaşmak niyetinde olduğunu haber verince ailesi korku ile ürperdi. Han deli mi olmuştu, yoksa kazandığı zaferler başını mı döndürmüştü? Herkes böyle düşünüyordu ama kimse ses çıkarmağa cesaret etmeksizin onun buyruklarını yerine getiriyordu.

O sırada herkesin zihninden geçirip açıkça söylemeğe cesaret edemediği bir şeyi, gözdesi Yesuki Cengiz Han'a söyledi :

"— Büyük bir sefere çıkıyorsun, insan dediğin fânidir, geçicidir. Ya sana bir hal olursa imparatorluğun n'olacak?

Dört oğlundan hangisi senin tahtına çıkacak?" dedi.

Cengiz Han, gözdesinin bu keskin görüşüne hayran kaldı : *"Sanki hiç ölmiyecekmişim gibi davrandım,"* dedi ve büyük oğlu Cuci'ye sordu :

"— Benim yerime geçmek ister misin?"

Bunun üzerine ikinci oğlu Çagatay kendini tutamadı :

"— Tahtını ona mı bırakacaksın baba?" dedi. *"Onun senin oğlun olduğu bile muhakkak değil. Belki anamızı kaçıran savaşçının oğludur. Tahtına bir piçin çıkmasına nasıl razı oluruz biz?"*

İKİ YÜZ BİN KİŞİLİK ORDU İRAN YOLUNDA

Cuci kendisine bu ağır hakareti yapan Çagatay'ın üstüne atılmak istedi ama Cengiz Han ona engel oldu : *"Hepiniz de aynı anadan doğdunuz, aynı ananın kucağında, onun sütü ile beslenerek büyüdünüz,"* dedi. *"Ben imparatorluğumu kurarken çok çetin günler yaşadım, o da benim bütün dertlerime ortak oldu, fakat aranızda taht kavgası çıksın istemem, yerime üçüncü oğlum Okeday'i bırakıyorum. O benim isteğimi reddetmiyor çünkü."* Böylece Cengiz Han büyük bir sağduyu göstererek büyük oğlunun babalığından yana ortada dolaşan ve onun saltanat sürmesinde bir güçlük unsuru ortaya çıkaracak olan şüpheyi zımnen kabul etmiş oluyordu.

1220 baharı başlarında Cengiz Han yanına dört oğlunu da aldı, iki yüz bin atlıdan meydana gelen ordusu ile yola çıkıp iki bin kilometrelik çölleri, dağları ve buz tutmuş ovaları aşarak İran topraklarına ulaştı.

Orada ordusunu iki kola ayırarak herbirine belirli bir görev verdi. Kendisi de merkezde kalıp Muhammed Şah'ın başkenti olan Buhara'ya karşı hücuma geçti. Büyük oğlu Cuci sayıca az kuvvetlerle çılgınca dörtnala hücuma kalktı ama yiğitliği sayesinde düşman cephesini yarma işini başardı.

Persler bu birbirini kovalıyan hücumlar karşısında şaşkına döndüler ve Buhara'nın düşmesini önliyemediler. Şehir yağma edilip ateşe verildi. Bu çok zengin belde kervanların konak yeri olduğundan İslâm fatihleri bile buna alışmemişler, bin yıl süren bir güvenlik dönemi boyunca ticaret ve refah geliştikçe gelişmişti.

Cengiz Han şehrin büyük camiine atla girdi, Doğu'nun en güzeli olan büyük kütüphanesini yaktırıp yıktırdı. Yüz binlerce kadın ve çocuk amansızca öldürüldü. Daha önce uğradığı istilâlardan kalkınıp dirilmeğe başlıyan İran'ın bu uyanışı sekteye uğradı, nüfusta husule gelen boşluk, etkisini zamanımıza kadar hissettirdi..

Tekrar birleşen üç ordu bu sefer ülkenin ikinci başkenti olan Semerkand'a saldırdı. Halk kurtuluş çaresi olmadığını görünce şehrin kapılarını açtı, istilâcıları karşılamağa çıktı ama bu zahmet boşa gitti. Cengiz Han bütün şehir halkının kılıçtan geçirilmesini emretti. Bir kadının bir inciyi yuttuğu görülmüştü. Hemen bütün şehir halkının karınlarının deşilmesine emir çıktı. Memleket birkaç ay içinde çöl haline geldi, sağ kalanlar dağlarda, ormanlarda gizlendiler.

1223 yılında, üç sene süren bu yağmalar ve ikinci derecede seferlerden sonra fethedilen kırallıklara valiler yerleştirildi ve ordu Ermenistan'a kadar ilerledikten sonra önüne sayısız esirler katıp inanılmıyacak kadar büyük ganimetleri yüklenerek yine Moğolistan'a döndü. Cengiz Han 1224 de parlak geçitler, şenlikler düzenleyip zaferini kutladıktan sonra fethettiği yerleri teşkilâtlama işine girişti.

CENGİZ HAN YİRMİ, YIL DAHA YAŞASAYDI...

Büyük oğlu Cuci tahtı kendisine bırakmadı, kardeşlerine karşı kendi yanını daha kuvvetle tutmadı diye babasına küsmüş, İran seferi sırasında onun emirlerine karşı gelmişti. Fakat Cengiz Han ona yine de anlaşılmaz bir sevgi besliyordu. Bir akşam son bir tartışmadan sonra şehzade kayboldu. Birkaç gün sonra bir haberci geldi, Cengiz Han'a büyük oğlunun öldüğünü bildirdi. Kimse bu ölümün içyüzünü bilemedi.

Cengiz Han çadırına çekildi, düşünceye daldı. Şimdi ülkesini oğulları arasında bölmekten başka yapacağı kalmıyordu. Birçok illeri Çagatay Han ile Tuli Hana, başkumandanlığı da Okeday Ka-

an'a bıraktı.

Fakat boş oturamadığından Güney Çin'i de fethetmek ve Basra körfeziyle kara yolu emin ellerde olduğuna göre Hind ve Arap gemilerinin gittikleri Çin limanlarını ele geçirmek istedi.

İran'ın fethinden daha kolay olacak bu sefer için plânlar hazırlandı. 1227 de herşey tamamlandı, ordunun seferberliği başladı.

Cengiz Han hasta filân değildi ama öleceği birdenbire içine doğdu. Oğlu Okeday Kaan'ı otağına çağırttı, iktidarı ona devrettikten sonra hücum plânlarını anlattı. Son sözleri şunlar oldu :

"— Bu milletleri benim mezarım üstünde öldüreceksin!"

Zincirden boşanan kuvvet, hamlesine devam etti. Çin'in tamamı ele geçti, Moğol atlıları Balkanlara sarkıp bütün Avrupa'yı istilâ tehdidi ile karşı karşıya bıraktılar. Cengiz Han yirmi yıl daha yaşasaydı dünyaya hâkim olmak yolundaki tasarısını gerçekleştirmiş olacaktı. Bu bakımdan onu İskender'e, Sezar'a ve Tai Tsong'a benzetebiliriz.

Her ne kadar o, ötekiler kadar kültürlü ve ince değil idi ise de nihai başarıya onlardan daha çok yaklaşmıştı. Timurlenk, Napoleon ve Hitler ise hiç bir zaman onun kudret seviyesine ulaşamadılar.

Çeviren : S. TİRYAKİOĞLU

(Basın : 10360 - A - 20084)

O günden bu güne

AYASOFYA'nın TAMİRLERİ

Yazan : Feridun DİRİMTEKİN
(Ayasofya Müzesi Müdürü)

Şimdiki Ayasofya binasının 532 yılında İmparator Justinien tarafından inşasına başlanarak 27 Aralık 537 de ikmâl edilmiş olduğu malûmdur. Binada ilk hasar ibadete açılmasından 20 sene sonra vukua gelmiş, bir deprem neticesinde büyük şark kemeri çatlamış, bunu takiben de 7 Mart 559 daki zelzelede kemer, kubbenin bir kısmıyle çökmüştür.

İmparator Justinien, binayı yapmış olan mimarlardan İzodor'un yeğeni genç İzodor'u kubbeyi yeniden yapmağa memur etmişti. Kubbe, 21 ayak (6, 25 m.) daha yükseltilerek yeniden yapılmış ve bu suretle yana olan tazyikleri dikey tazyike çevrilerek metaneti arttırılmış ve mabed 25 Mayıs 562 de tekrar ibadete açılmıştır. 25 Ekim 986 daki bir depremde de bu defa batı büyük kemeri yıkılmış, duvarlarda çatlaklar hasıl olmuştu. Bu yüzden Ayasofya ibadete kapanmış ve Tridat isimli bir mimar altı sene içinde binayı yeniden tamir etmiş, 13 Mayıs 994 de de tekrar ibadete açılmıştı. Bundan sonra 29 Mart 1346 da şark kemeri yeniden yapılmış ve kubbenin sekizde bir parçası yere düşerek altında bulunan ambon v.s. yi tahrip etmişti. İmparatorluğun mali vaziyeti çok bozuk olduğundan mabedin tamiri süratle yürütülememiş, ancak sekiz sene sonra ikmâl edilebilmiştir.

İstanbul'un Türkler tarafından zaptı esnasında binanın içi iyi bir durumda ise de, dışı ve bilhassa rahiplerin bulunduğu müştemilât kısmı harap vaziyette idi: Bazı kapılar düşmüş ve bunların arkalarına taş konmak suretile

Onsekizinci Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Graiot'a göre Ayasofya.

tutturulmuştu. Fatih Sultan Mehmed binayı tamir ettirmiş ve batı tarafındaki kubbeciklerden birisi delinmek suretiyle ahşap minare yaptırılmıştı. Aynı zamanda Kâbeye tevcih edilen yeni bir mihrap yapılmış, doğu cephesine de istinad duvarları inşaası suretile bina takviye edilmişti.

Fatih Sultan Mehmet daha sonra Ayasofyanın kuzey tarafında bir medrese, bir imaret ve güney doğu köşesinde bulunan tuğla minareyi yaptırmıştı.

Sultan İkinci Beyazıt zamanında Ayasofyanın kuzey - doğu cephesine ince minare ile medrese binasına ilâveler yaptırılmıştır. Mihrabın kuzeyinde bulunan kulvardaki eski hükümdarların namaz kıldıkları yerin bu devirde inşa edilmiş olması lâzım gelmektedir.

Selâniki'ye nazaran Sultan İkinci Selim'in saltanatının son senesinde Ayasofya çok fena bir vaziyetteydi: Kubbenin tazyiki üzerine duvarlar dışarıya doğru açılmaya başlamış, bina yıkılmak tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti. Bunu haber alan padişah, maiyetinde vezirleri ve diğer devlet büyükleri, başlarında hassa ser mimarı Koca Sinan olduğu halde hassa mimarlarını alarak Ayasofya'ya gelmiş, vaziyeti yerinde görerek binanın onarılması için şu emir-

leri vermişti : Caminin etrafında bulunan binalar kaldırılacak ve etrafı açılacak, burada 35 arşın (24 m.) genişliğinde yollar yapılacak, medresenin etrafında 3 zira' (2 m) genişliğinde yol bulunacak, tahta minare kaldırılarak yeni minare yapılacaktı. Evlerin kaldırılmasıyla boş kalacak 35 arşınlık yerlere de binayı takviye için yeni payanda duvarları ve göğüsleme ayakları yapılacaktı.

MİMAR SİNAN'IN TAMİRLERİ

Mimar Sinan onarımı bu direktif altında yaptırdı : Binanın kuzey tarafına iki yeni payanda duvarı, kuzey batı ve güney batı tarafına da aynı zamanda bir payanda vazifesi görecek iki masif minare ilâve edildi. Bu sırada güney cephesindeki payanda duvarları da yükseltildi. Camiin etrafını saran binalar yıktırılarak yollar açıldı ve bina her taraftan görünür bir şekil aldı. Bu tamir imparatorluk zamanında yapılan onarımların en mühimlerindendir. Türbe Sultan İkinci Selim hayatta iken bitmişse de, minareler Sultan Üçüncü Murad devrinde ikmâl edilmiştir. Ayasofyanın 1592 büyük zelzelesinde hasara uğrayıp uğramadığını bilemiyoruz.

Bundan sonra Sultan Üçüncü Ahmet devrine kadar hemen her sene Ayasofya'da ufak tefek tamirler ve bilhassa kurşun değiştirmeleri yapılmış olduğunu arşiv vesikalarından öğreniyoruz. Sultan Üçüncü Ahmet zamanında (1717) bina yeniden tamire muhtaç bir hale geldiği için onarılmış, sıvalar değiştirilmiş ve bu arada altında kırk gün sabah namazı kılındığı takdirde Hızır İlyas'a rast gelineceği hakkında bir kanaat mevcut olan sekiz köşeli top kandil konulmuştur. Bu top kandilin şimdi yerinde olmadığını, onun yerine Sultan Mecit zamanında konan Viktorya stili pek güzel olmayan kandilin mevcut olduğunu biliyoruz.

Bundan sonra Ayasofyada yapılan en büyük tamir ve ilâveler 1730 da saltanat makamına geçen Sultan Birinci Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Bu hükümdar, 1739 da binanın güneye açılan büyük kapısının bulunduğu yerde Ayasofya kütüphanesini yaptırmış ve buraya binlerce el yazması kıymetli kitap vakfetmiştir. Kütüphanenin Ayasofyanın içine açılan kapısı, parmaklıkları ve içinde bulunan çinileri şayanı dikkattir. Ayasofya ile çok yakından ilgilenmiş olan Sultan Birinci Mahmut, 1740 da bahçesine Türk rokoko stilinin bir şaheseri olan gayet zarif şadırvan'ı ve binanın kuzeyinde de bugün vakıflar idaresi tarafından kullanılmakta olan kurşun dökümhanesini yaptırmıştır.

11 Mayıs 1766 zelzelesinin birçok camilerle beraber Ayasofya'da da büyük zararlara yol açtığı bilinmekle beraber, bu felâketten sonra yapılmış olması lâzım gelen tamirler hakkında elde bilgi mevcut değildir.

Sultan İkinci Mahmut zamanında sekiz yüz kese sarfedilerek bina tamir edilmiş ve hasırları değiştirilmiştir.

1847 de Sultan Mecit zamanında bina yeniden tamire muhtaç bir hale gelmişti. Bu sırada çocuksuz vefat eden ve serveti Beytülmal'e kalan şeyhülislâm Mekki Zade Ahmet Efendinin parasına bir miktar da padişah ekliyerek Ayasofya'nın tamirini, Beyoğlunda Rus sefarethanesini yaparak nazarı dikkati çeken İsviçreli mimar Gaspar Fossatiye verdi. Tamir 1849 a kadar devam etti. Bu tamir esnasında binanın iç ve dış sıvaları değiştirilmiş, mozayikler meydana çıkarılarak temizlenmiş, takviye edilmiş ve üzerleri tekrar bir badana ile örtülmüştür. Padişahların namaz kıldıkları mahal, bunun gerisindeki salon yeniden yapılmış ve Babüssaade caddesinde bulunan Hünkâr Mahfeli de değiştirilerek, hükümdarların kısa bir müddet istirahatları için bir oda ile maiyetlerinin namaz kılmaları için bir kısım ilâve edilmiştir.

Bu sırada kubbeyi desteklemek için dışta 4 (arc boutant) kemer yapılmış ve ayrıca çift demir çemberle kubbe takviye edilmiş, üst kat galeresindeki dikeyliğini kaybetmiş 13 sütun da dikey vaziyete getirilmişti. Bu esnada iç son cemaat mahallinden asıl binaya geçen kapılarla, dış son cemaat mahalline giren kapıların da yenilendiği anlaşılmaktadır.

Bütün bunlardan başka Sultan İkinci Mahmut zamanındaki tamirde, Ayasofya'nın bahçe kapısının doğrusuna bir de muvakkithane yapılmıştır.

26 Ağustos 1071
26 Ağustos 1922

MALAZGİRT ve DUMLUPINAR

Yazan : M. Şevki YAZMAN

Alp Arslan (1033 - 1072)
(Malazgirt'te Anadolu'nun Türklere ait olduğunu kabul ettiren büyük Selçuklu hükümdarı)

Türklerin Anadoluya yayılması, yerleşmesi ve sonra da Türkiye Cumhuriyetinin bu toprakların hakikî ve biricik sahibi olduğunu isbatlaması için, tarihte 851 yıl aralıkla ve güzel bir tesadüf eseri olarak ikisi de Ağustos ayının yirmi altıncı günü olmak üzere iki defa ölüm - kalım savaşı vermişler, bu savaşların sonunda da hakikî sahip olarak buralara hâkim olmuşlardır.

Bunlardan biri, tarihte **Malazgirt** *Meydan Muharebesi* diye adlandırılan Selçuk Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diyogenis'i esir ettiği 1071 tarihli savaş, ötekisi büyük Atatürk'ün Yunan Başkomutanı Trikopis'i esir ettiği Dumlupınar savaşıdır. Garibi şudur ki, bu her iki savaşta da Türkler, malzeme ve insan mevcudu itibarile karşısındakilerden daha az güçlü oldukları halde, tamamen birbirine benziyen strateji ve takdik san'atlarını uygulayarak muvaffak olmuşlardır.

Bunlardan Dumlupınar Savaşı, yakın bir zamanda geçmiş, çok anlatılmış ve bilindiği için ben burada daha ziyade Anadoluyu bize ilk kazandıran Malazgirt Meydan Muharebesi üzerinde durarak iki savaşın birbirine benzeyen noktalarını anlatmaya çalışacağım.

HARBDEN ÖNCEKİ DURUM

Sene İsa'nın doğumundan sonra 1071 tarihi... İstanbul'da ve Anadolu'nun büyük kısmında Bizanslılar hâkim... Ancak, doğudan bu sevimli ve yaşama imkânı daha cazip ülkeye Türk soylarının akını hayli zamandan beri başlamış ve devam etmektedir. Garbe dayanan ve Hıristiyanlığa güvenen Bizans İmparatorluğu, Türklüğün bu yayılışından tedirgin olmaktadır. Aslında Anadoluya gelenler de sonradan gelmiştir. Buranın gedikli sahipleri değildirler. Birinci ve İkinci koloniler halinde Ege sahilinden itibaren buraya yayılmışlardır. Ne var ki, yerleşme de kendilerini kıdemli gördüklerinden buraya gelenlerin sahip çıkmalarına da karşı koymak isterler. Şurası var ki, yeter derecede halis Yunanlı bulamadıkları için orduları karışıktır. Avrupalı Frenklerden tutunuz da, ilk zamanlarda Makedonyaya yerleşmiş Türk asıllı Oğuz ve Peçenekler de, Hıristiyan dinini kabul ederek buralara yerleştikleri için, Bizans ordusu bunlardan dahi faydalanmıştır.

Selçukluların Hakanı Alp Arslan ise, tamamen aksi bir karakterdedir. Müslümandır, Bağdattaki halife ile dostluk, hatta akrabalık bağları vardır. Saltanatının merkezi Horasan'dır, amma, ordu ile İran, Suriye ve Anadolu ortalarına

kadar gelip gitmektedir. Bizanslılarla daimi muharebe halindedir. 1066 tarihinde Malatyayı Bizanslılardan aldığı gibi, Kayseriye kadar da ilerlemiştir. Zaman zaman daha ilerlere de gelmektedir. Bu sebepledir ki, Bizans'ın kendisini çok kudretli hisseden imparatoru Romanos Diyogenis, 1071 senesi başlarında Selçuk sultanına karşı harekete ve onu bir daha Anadoluya saldıramıyacak bir şekilde yenilgiye uğratmıya ve muhtelif rivayetlere göre 150.000 - 200.000 mevcutlu bir ordu ile şarka sefer etmeye karar vermiştir.

İmparator da tıpkı 1922 de Yunanlıların düştükleri hata gibi elindeki ordunun harp gücünü yanlış tahmin ve takdir etmişti. Bununla hatta ilk zamanlarda Azerbaycan'a kadar yürümek ve Suriyeye gittiğini haber aldıkları Selçuk sultanı Alp Arslan'ı arkadan vurup kaynaklarını söndürmek ve bir daha hareket edemez hale getirmek niyetinde bulunuyordu. Emrindeki komutanlardan bir haylisi buna itiraz etmiş ve uzun mesafelerdeki bu hareketi çok ağır bulmuşlardı. İmparator Romanos Diyogenis kararında direniyordu. Fakat strateji bakımından kendilerine daha müsait bir kademe olarak buldukları Van gölünün batısındaki Ahlat havalisine ulaştıklarında, Alp Arslan ordusunun da imparatorun gelişini haber alarak Suriyeden döndüğünü ve civara yaklaşmakta olduğunu işittiler. Bu, hem yer bakımından, hem de Suriyede hayli yorulan ve azalan düşman ordusu bakımından Bizans İmparatorunu memnun eden bir alâmet olarak telâkki olundu. Romanos Diyogenis, daha evvel bir anlaşmaya varmak için Alp Arslan'ın gönderdiği elçileri red cevabı ile geriye çevirdi. Bu halde muharebe de artık bir emrivaki oldu.

İKİ ORDUNUN KUVVETİ

Yukarıda da söylediğimiz gibi, karşı karşıya gelen iki ordunun arasında akla şaşkınlık verecek derecede fark vardır. Tarihlerin hepsi Bizans imparatorunun kuvvetini en azından 150.000 kişi olarak tahmin eder. Bunun 100.000 i piyade, 50.000 i süvaridir. Alp Arslan'ın kuvvetleri ise, 5.000 hassa askeri, 40.000 topraklı, 10.000 gönüllü olmak üzere 55.000 kişi olarak tahmin edilir. Yani Bizans ordusu, Selçuk ordusundan üç defa daha büyüktür. Sonra Selçuk sultanının ordusu Malazgirt'e gelmeden evvel Suriye'de savaşmış, hayli yorulmuş, mühim bir kısmı zayiat veya gerilerde kalmıştı. İmparatorun ordusu yalnız Selçuklarla savaş için çıkmış ve buraya kadar gelmişti. Ne var ki, yukarda da dediğimiz gibi, Bizans ordusu çokluğu itibarile Avrupadan, Makedonya ve Trakya'dan toplanmıştı. Bunların arasında en cesur kısmını teşkil eden 15.000 kadar Oğuz ve Peçenek asıllı Hıristiyanlığı kabul etmiş Türkler de bulunuyordu. Buna karşılık sultanın ordusu tam imanlı Müslüman ve Anadoluya yayılmaya hevesli ve niyetli Türklerden ibaretti. Yani, kuvvet daha ziyade manevi yönden geliyordu. Sonra Selçuk Devleti karakteri itibarile askerî bir devlet idi. Yetişmesi, yaşaması ve teşkilâtı da buna göre idi. Bilhassa Alp Arslan ve oğlu Melik Şah zamanında buna çok önem verilmiş ve hazırlanılmıştı. Zamanının stratejisini ise, Bizanslılardan daha iyi biliyor ve tatbik ediyordu.

MEYDAN MUHAREBESİNİN YERİ VE CEREYANI

Meydan muharebesi şimdiki Malazgirt ilçesinin on kilometre kadar doğusunda bir sahada cereyan eder. Bizanslıların ordugâhı şimdiki Malazgirt kasabası yakınında idi. Selçuklar bunun doğusunda, şimdiki Özdemir köyü yakınında ordugâhlarını kurdular. Karşı tarafın harekete geçerek kendilerine doğru yürümesini beklediler. Düşmanın harekete geçtiğini haber aldıktan sonra 1071 senesi 26 ağustos cuma günü öğle namazını ordu halinde kıldıktan ve bazı dinî ve harbe ait konuşmalar yaptıktan sonra onlar da harekete geçtiler. Selçuk ordusunun esas kısmı, tamamen ay şeklinde ve iki ucu ile karşılaştıkları Bizans ordusunu kapsayacak tarzda yürüyordu. Yan taraflarda ayrıca süvari ve akıncı kuvvetleri tepelerin gerisinde ve vadiler içerisinde saklanmışlardı. Bunlar bir işaretle düşman gerisini çevirecek şekilde hücuma geçeceklerdi.

Orta yerdeki Hacıhan mevkiinde iki ordu karşılaştı ve muharebeye başladı. Fakat Alp Arslan'ın tasarladığı düşman gerisini çevirme hareketi burada yapılamazdı. Pusuda olan kuvvetler biraz daha geride idiler. Burada bir takdik eseri olarak Selçuk orduları biraz çarpıştıktan sonra akşama doğru geriliediler ve Bizans ordusunu ay şeklindeki piyadesinin arasına ve pusudaki süvarisinin hizasına aldıktan sonra hücuma geçtiler. Bir anda koca Bizans ordusu her taraftan akıncılarla sarılmıya başladı. Bu esnada Selçukların yararına olarak bir vak'a daha cereyan etti: Türk soyundan Oğuz ve Peçenekler Hıristiyanlığa zorlanmış olmalarına rağmen, karşılarında kendi soylarından Türkleri görünce, yerlerinde duramadılar ve Selçukların saflarına geçtiler. Vakıa bunların miktarı 15.000 kadardı, fakat Bizans ordusunun iki yanındaki en mühim yerleri almışlardı. Muharebenin bu heyecanlı zamanında kendi yanlarındaki kütlelerin düşman safına geçmesi, Bizans ordusunun bütün düzenini bozdu. Arkalarından ve yanlarından çığ halinde gelen akıncılar da buna katılınca, Bizans ordusunda direnme hali kalmamıştı. İmparator Romanos Diyogenis'in bütün gayreti de gerideki ordugâhlarının, saldıran bu akıncılar eline geçmemesi idi. Bunun için o da ric'at emrini verince, artık herşey altüst olmuş ve ilk anda imparatorla maiyetindeki kumandanlar esir edilmişlerdi.

851 YIL SONRA...

Dumlupınar'ın da çok cesurane yapılmış bir süvari kuşatması ile zafere ulaştığını göz önünde tutarsak, bu iki zaferin muvaziliği hakkında kanaat edinmiş oluruz. Hâlâ içimizde sıhhat ve afiyetle yaşamakta olan general Fahrettin Altay'ın komutasındaki süvari kolordumuz, daha Yunan ordusu hiç bir yenilgiye uğramadan ve Afyon ile-

Görgü Şahidinin Anlattıkları

1071 yılında Kudüs'e giderken Anadolu'da yakalanan ve harb ile alâkası olmadığını isbat ettikten sonra büyük Türk hükümdarı Alp Arslan tarafından **"Şimdi sizi bırakmak doğru olmaz. Çünkü Rum imparatoru bütün kuvvetile üzerimize yükleniyor. Biz ise askerlerimizi dağıtmış bulunuyoruz. Harb bitsin, inşallah yolunuza devam edersiniz"** diye alıkonan Fransız papazı Piyer Bil, hatıralarında Alp Arslan'ın sefere çıkışını şöyle anlatmaktadır :

"— Şehrin meydanında bir sürü halk, kadın, çoluk - çocuk, ihtiyar toplanmıştı. Merak ile bu toplantının ne olduğunu anlamak istiyordum. Tercümanım : "Alp Arslan muharebeye gidiyor" **dedi.**

Halkın karşısında askerler, süvariler dizilmişlerdi. Evvelâ kendi âdetlerince dualar ettiler. Bundan sonra Alp Arslan nutuk söylemeğe başladı :

"— Ben askerimi dağıtmıştım. Rum imparatoru bunu fırsat bildi. Bize hücum etti. Kalelerimizdeki masum yavruları, kadınları, elleri silâh tutamıyan ihtiyarları kesti. Halbuki biz onlarla her zaman mertçe, insanca harb ettik. Bir masumu öldürmedik. Kuvvetim az olduğu için kendisine sulh yapmayı teklif ettim, kabul etmedi. Ben de şimdi arslanlar gibi dövüşeceğim."

Burada durdu, etrafına bakındı. Herkes hüngür hüngür ağlıyordu. Hükümdar beyaz elbiseler giymişti. Asker de onun gibi beyaz giyinmişti. Evvelâ okunu, yayını fırlattı :

"— Bana bir kılıç yeter, bu da olmasa arslan pençem kâfidir" **dedi. Sadece kılıcını yanında bıraktı. Atının kuyruğunu kendi elile bağladı. Türklerde harbe giderken atının kuyruğunu bağlamak âdetmiş !**

Bütün askerler de O'nun gibi hareket ettiler. Alp Arslan tekrar kükredi :

"— Arkadaşlar! Ben kimseyi zorlamam! İstiyen benimle gelir, istiyen burada kalır. Şu anda ben hükümdar değilim, sizin gibi askerim. Ölürsem kefenim bu beyaz elbise olacak" **dedi.**

Bu sözler askeri çıldırttı. Hepsi bir ağızdan :

"— Gitmek var, dönmek yok! Bizim de kefenimiz beyaz elbiselerimiz olsun" **diye bağırdılar.**

Aradan on beş gün geçmemişti ki, Alp Arslan'ın zaferi haberini aldık."

---

risindeki mevzide dururken, bu dağ silsilesinin bir geçidinden sızarak Yunanlıların gerisine düşmek, zaferin başlıca sebeplerinden biridir. Bu geriye sızan kuvvetin çekilme yollarını kapaması, ve aynı zamanda ikmale de mani olması her muharip ordu için yıkıcı ve harap edici bir tesir yapar. Bu sebepledir ki, daha Kocatepede harp ederken arkasının sarıldığını duyan Yunan birliklerinde olduğu gibi, Dumlupınar'a geldikten sonra da Murat dağının yanından geçen biricik çekilme yolunun Türk süvarisi tarafından kapatıldığını düşünen Yunan ordusu, sağlam bir muharebe verememiştir. Tarihte tamamen birbirine benziyen strateji de budur.

851 sene evvel, nasıl buralara yayılmış ve vatan edinmiş toprakları korumaya çalışan kahraman bir milleti Malazgirtte yakalayıp döndürmenin imkânsız olduğunu imparator Diyogenis düşünememişse, 851 sene sonra büyük devletler karşısında yenilgiye uğramış Türk milletinin uydurma ve küçük yardımlarla yok edilemiyeceğini, Anadolu gibi geniş bir sahada Yunan harp potansiyelinin buna yetmiyeceğini hesap edemiyen Venizelos ve onu destekleyen Loyd Corc gibi kişilerin hesabı da, bu yüzden yanlış çıkmış ve yüzbinler feda edilmiştir.

Alp Arslan esir ettiği Bizans imparatoru Romanos Diyogenis'e hakaret etmedi, insanca muamele yaptı. İmparatoru öldürmedi, kendisi ile anlaşarak onu serbest bıraktı. İtimad ettiği komutanlarından Saltuk'u Erzurum'a, Mengüç'ü Erzincan'a ve Danişmed'i Sivas'a gönderip buralarda bu komutanların ve evlâtlarının beyliklerini tesis ederek Türklüğü Anadolu içerisine ve daha ilerlere götürdüler. Hepsine minnet ve şükran...

DÖNÜK ve KOPUK

Eskilerin "berceste, bergüzâr" olarak vasıflandırdıkları ve bu tâbirler içinde ölmezliklerini, eskimezliklerini ve aşınmazlıklarını ortaya koymak istedikleri ebedî hikmetler vardır ki, bunlardan sadece tek mısraı bile devirler için yazılmış cildlere tebessüm le bakar... Kendi öz şartlarını bilmeden veya unutmuş olarak, elemine gayrıdan çâre arıyan bedbaht zihniyet ve devirleri anlatan şu beyt çoğu zaman hâlimizin aynasıdır :

Cihân arâ cihan içindedir arâyı bilmezler
Şu mâhiler ki deryâ içredir deryayı bilmezler!

Tudingen Üniversitesi neşriyatından olarak dört cildlik *"Osmanlı İmparatorluğundan evvel ve sonra Anadoluda Ahîler"* isimli eserin Türkçemize çevrilip çevrilmediğini soran bir okuyucu mektubu üzerine haberdâr olduğumuz bu bergüzar eserin bizim ilim müesseselerimizce meçhul olduğunu öğrenince, Hayalî'nin yukarıdaki berceste beyti nasıl önünüze dikilmez?

Atatürk, Türk Tarih Kurumunun 1935 senesi faaliyet raporuna göz attığı zaman rahmetli Tevfik Bıyıklıoğluna demiş ki :

"— Ahîleri ne zaman ele alacaksınız?"

Bıyıklıoğlu, bu mevzuu kime vermek gerektiğini sormuş Ata'dan... Mustafa Kemal, çoğu zaman, ağlamamak için tercih ettiği o güzelim tebessümlerinden birisine acısını sararak cevap vermiş :

"— Ya bir Alman, ya bir İngiliz, ya bir İskandinav, ya bir Fransız, ya bir Rus, ya bir Amerikalı... Amma herhalde şimdilik bizimkilerden birisi değil.. Çünkü bu mevzua ait tercüme değil de esaslı bir emek gerek...."

Ve, zannederim, asırlarca Ahî Mes'ut denilen Ankara yakınındaki tren güzergâhı olan yere, *Etimesğut* gibi ilk anda yadırganan isim değiştirmesini de, kendisini bu alâkaya zorlıyan sebebin araştırılması için vermişti. Ne çâre ki, bizim o dizi dizi, bölük bölük Ord. Prof'lar, Prof.lar, Doçentler ve saireler, birçok benzerlerinde olduğu gibi verilmiş işareti kavrıyamadılar: Kavrıyamadılar çünkü, hepsine düşen vazife, bildikleri yabancı dil'de, o konuya ait ne çıkmışsa, en sansansyonel olanını ter cih etmek ve hemen çevirivermek!..

Ahîler de böyle... Oysaki, Osmanlı İmparatorluğu zamanında san'at ve hırfet noktasından muayyen bir çerçeve ifade eden Ahîlik, İtalyan ilim adamlarının "Mussolini Ansiklopedisi" nde uzun uzun anlattıkları üzere, *Korporativ Sistem*'in tatbikatta babası imiş... Öyle ki, Ahî teşkilâtına ait esaslı kaynaklardan olan Fütüvvetnâmenin tam metni üzerinde aslından yüzlerce defa fazla yer alan incelemeler yapılmış...

Ahîlik, *Küçük Asya*'da üç, dört asır, fikirde ve emekte müstakil bir nizâm olarak yaşadı ve çağımıza kadar uzanmış sistemlere doğrudan doğruya tesir etti: Görüyoruz ki, bilhassa sanat hayatındaki etkisi, fikirde ve sistemde asırlarca sürüp gitmiş...

Biz bugün de bu öz kaynaklarımızı başkalarından öğreniyoruz.

Neden? Çünkü bizdeki ilim adamı aslından döndü ve kendi öz varlığına dayanarak tutunabilecek kudret mahrumiyeti içinde koptu... Kopuverdi ve boşlukta kaldı...

Çünkü İLİM adlı nasibe, Politikanın emrinde olur veya kendi çıkar politikasının yolunu araştırırsa, bu hazin akibet onun için mukadderdir.

Dönük ve Kopuk... Politika çarkında posası çıkmış, sürüklenip duruyor...

MÜŞAHİT

Doğu Anadolu'dan
Meraklı bir sahife

Bitlis Emiri Abdal Han

Yazan : NAZMİ SEVGEN

Bitlis'te geçmiş çağlarda kervan yollarının kavşak önemini kazandıran tarihî kalenin hâlâ haşmetli kalıntıları.

Bitlis ve havalisinde 1220 - 1670 arasında 450 yıl, Türk ve İran hükümetlerinden hangi taraf daha kuvvetli ve hâkim ise o tarafa mütemayil veya tabi olmak suretiyle yaşamış bulunan Bitlis Beyliğini Şeref Hanlar kurmuştur. Bu sülâleden Abdal Han, emâretin yirminci Beyidir. 1638 - 1655 arasında 17, bir yıl fasıladan sonra 1656 - 1657 arasında 1 yıl olmak üzere cem'an 18 yıl Beylik yapmıştır. Emâreti sultan Murat IV, İbrahim ve Mehmet IV zamanlarına tesadüf etmektedir.

Abdal Han, meşhûr "Şerefnâme" müellifi Şeref Han V (1547 - 1597)'in torunudur. Ziyaeddin, Hüseyin, Hasan, İsmail, Şemseddin, Nûruddehr, Bedrettin adlarında sekiz oğlunun isimleri tesbit edilmiştir. Bunlardan başka daha dört oğlu bulunduğu rivayet edilmektedir.

Abdal Han, felsefe, hikemiyât, edebiyat ve tıpta ihtisas sahibi idi. Şifa bulmaz denilen birçok hastaları tedavi ederek hayata iade ettiği sabittir. Türkçe, Farsça, Arapçayı gayet iyi bilirdi. Oğulları da irfan sahibi, zeki ve çalışkan kimselerdi. Kütüphanesindeki kıymetli eserlerden, münasebeti cihetiyle aşağıda bahsedeceğiz.

Şair, fasih, musannif, müellif, hezarfen olan Abdal Hanın, bir muhammesi zamanımıza kadar gelmiştir. Segâh makamında bir semaî olan muhammes, kısmen Türkçe ve kısmen Kürt dilinin rojki lehçesiyle yazılmıştır. Muhammesde Kürtçe zannedilen kelimelerin çoğu Türkçedir. 35 mısradan ibaret olan muhammesden bazı parçalar veriyoruz :

Hopan kândırdan gökrûz olup pazara gelmiştir
Gamla termişer olmak dil-i peymare gelmiştir
Olup hasak pulan peş içun tobare gelmiştir
Bu dil hopanını lütfeyleyip çangı
Eğer ihsan idersen bizi hüsnün hırhırın bir cap
Acepmi çıhçıhır olsam ki zülfün etti bir kullap

Bu altı mısradaki Kürtçe kelimelerin manaları şunlardır: Hop-hopan: Toprağın üstünü altına getirmek, nadas. Kândır: Bostan bozumunda son mahsul. Gökrûz: Mavimsi, gökçe. Termşer : Kızararak utanmak, fazla mahcubiyet. Hasak pulan: Sedef hastalığına tutulup pul pul hastalık döken adam. Peş: Arka. Tobar: Rütbe, mertebe, tezallüm. Çangpençe: El, çengel. Hırhır: Kemâle gelmiş meyve (hırhır, elmanın kemâle geldikten sonra içindeki çekirdeklerin hırhır, tıkır-tıkır sallanması demektir. Sesi takliden uydurulmuş bir kelime. Bu çeşit elmalara Bitlis'te hâlâ hırhır elma derler). Çap: Toplamak. Cabbi: Topladı, cibayet aslından. Çıhçıhır: Toplamak, çığ gibi toplanıp tekerlenmek. Kullap: Keleplemek, kemend.

300 senelik bir eser olan bu muhammes, çağdaş Türk kalem sahiplerinin bir çoğunun eserlerinden daha Türkçe olarak yazılmıştır. Cümlelerin kuruluşu hemen hemen hatasız, kelimelerin kullanma tarzı Türk dilinin kaidelerine uygundur.

BİR ZİYAFETİN HATIRASI

1655 yılında Van Beylerbeyliğine tayin edilen Melek Ahmet Paşa, Van'a giderken Bitlis'e uğradığı zaman, Abdal Han Bitlis Beyi idi. Paşayı muhteşem merasimle karşılayan Abdal Han, şehrin yakınındaki çimenlikte bir öğle ziyafeti vermiş, 12 oğlu ile 70 aşiret ağasını Melek Ahmet Paşaya takdim etmiştir. Yemekten sonra şehre hareket edecekleri sırada, yemek yenen atlaslarla ve sair kıymetli kumaşlarla kaplı yedi otağı, sofrada kullanılan elli adet gümüş sahanı, altın liğen ve ibrikleri, yüz fağfûr tabağı, dört Çerkez, dört Gürcü gulâmını *"Bu otağlar sultanımın safa nazarıdır, bu gulâmlar da abd-ı memlukleridir, kabulünü istirham ederim"* diyerek Melek Ahmet Paşaya takdim etmiştir.

Paşa, Bitlis'te Abdal Hanın on gün misafiri olmuş, çok izaz ve ikram görmüştür. Paşanın maiyetinde bulunan 3060 Ağa, Sekban ve Sarıca da mertebelerine göre ağırlanmışlardır.

Melek Ahmet Paşa, 25 Mayıs 1655'de Bitlis'ten hareketle Van'a gelmiştir. Eyâlet dahilindeki beylerle aşiret ağalarına davetiyeler göndermiş, onlar da külliyetli askerleri, kıymetli hediyeleriyle gelip paşaya bağlılık ve tazimlerini arzetmişlerdir. Bu arada Hakkâri emîri bizzat gelmiyerek Molla Muhammet Şikakî adında kethüdasiyle altı bin askeri padişah hizmetine göndermiş, paşayı Bitlis'te fevkalâde ağırlayan Abdal Han ise, paşanın nâmesini götüren Ergani'li Ahmet Ağaya *"Van'dan bizim atımız su içmez"* diye cevap vermiş, hanın cevabını alan paşa, son derece müteessir olmuştur. Bu hareket tarzının sebebini, aşağıdaki tafsilât izah edecektir.

BİTMEYEN ŞİKÂYETLER

M. Ahmet Paşa, aynı gün Van Yeniçeri Ağası Abdi Ağanın İçkale'de verdiği ziyafette âyân, Van Ağaları ve Kürt Beyleriyle görüşürken, hepsi Abdal Handan *"bir vacib'ülizale mülhid, fasik, facir, lûtî, müneccim, kezzabdır ki, kırk senedenberi hayatı kanlı geçmiştir"* diye şikâyette bulundukları sırada kapıcılar Kethüdası, toplantı odasına girerek *"Sultanım, Erzurum valisi Tavukcu Mustafa Paşa oğlunuzdan ulaklar, Van yeniçerilerinden de bir kaç yaralı geldi"* deyince, Melek Ahmet Paşa *"tez gelsinler"* diye emretti.

Erzurum valisi mektubunda *"Benim efendim, Habib-i Hüda aşkına olsun, taht-ı hükümetinizde olan Bitlis Hanı nam şaki, hakirin eyâletinde olan Malazgirt Beyi Mehmet Beyin ülkesine 10 bin adamla taarruz ederek bir sancak yerimizi tahrip ve yağma etmiş, 300 kadar ümmet-i Muhammed'i bilâ cürüm kat leylemiştir. 40 bin şikakî koyunu sürüp götürmüştür"* demekte idi. Bu mektup, mecliste bulunanların Abdal Han hakkındaki şikayetlerini sanki teyit ve tevsik için hazırlanmış gibi idi. O esnada kapı açılarak paşanın huzuruna birçok Van ve Erzurum yeniçerisi girmiş, biri kopmuş kolunu paşanın önüne atarak *"Aman hey vezir, benim hakkım hak eyle"* diye bağırmıştır. Daha birçok yaralı vardı. Anlaşıldı ki bunlar, Abdal Han askerlerinin Malazgirt baskınında yaralanmış, işkence edilmiş memleket çocukları idi. Yaralılar *"Layık mıdır ki biz kapıkulu olup serhatta din uğrunda cihat edelim de böyle muamele görelim, bunu Allah götürür mü?"* diye feryat ediyorlardı. Paşa, bir taraftan yaralıları teskin etmeğe çalışıyor, diğer taraftan da dört mezhep şeyhülislâmından, Abdal Han hakkında fetvalar alıyordu. Van Mollası, fetva mucibince bir hüccet-i şeriye yazıp paşanın eline vermiş *"gazanız mübarek ola. Hemen gayret kılıncını kuşanıp ol şakinin vucudunu seyf-i muhterem ile âlemden siliniz"* diyerek dua ve senada bulunmuştur.

Melek Ahmet Paşanın mecliste bulunanlara *"Evvelâ kendûye bir nâme-i muhabbet uslüp yazup şer-i şerife davet idelum. Kanun-i Süleyman üzre Van derneğine gelüp Malazgirt Beyi Mehmet Bey ve sair şikâyetçiler ile mürafa-i şer olsun. Şer-i şeriften nükül iderse Biemrillah üstüne sefer mukarrerdir"* demesi üzerine *"Bire meded sultanım, şimdi han müttehim olup mes'ul olacağını bilir.*

Herçibâdabâd diye asker cemederek bizim ülkemizden yer vurur. Deryâ misâl askerimiz var. Heman gazaya niyet edüp bu saat tuğları çaybaşına gönderelim" diye hemen harekete geçilmesini istemişlerse de paşa, evvela *"mektuplar tahrir olunsun"* cevabiyle meclise nihayet vermiştir.

MELEK AHMET PAŞANIN MEKTUBU

M. Ahmet Paşanın, hem şedid, hem na sihatâmiz olan mektubu uzuncadır. Dergi nin sayılı sayfaları onun dercine müsait olmadığından metni aynen veremiyoruz. Abdal Hanın verdiği cevabın nihayeti şöyle bitmektedir : *"Hazret-i Risâletpenah ve çihar-i yar-i gûzin ruhları çün ve saadetlû Padişah-ı alempenah başıçün olsun beynelakran bu hakiri seremsâr idüp münkesir-ül-hatır eylemen. Huzur-u şerife şu küstahâne mektubumuz ile Zeynel Ağamızı gönderdik. Hilâf-ı inha ile şikâyet eyleyenlerimizi tatyib idüp aramızı islâh ile bu hakiri payimâl itmiyesiz. Baki olasız hemişe baki vesselâm."*

Paşa, Zeynel Ağaya *"Amma niçûn kendusi cemiyet-i Van'a ve şer'i Resule gelmedi ?"* diye sorunca Ağa: *"Sultanım, hafifçe şikest hatırdır. Sultanımdan ricası oldur ki yeniçeriler ile arasını islâh idesiz. İşte bu hakiri vekil idüp hâkipayinize gönderdi"*. Van âyânı *"Birgün görürüz ki Malazgirt Beyi Mehmet Beyin vilâyeti gibi burasını harap ve hânelerimizi turap iderek dedesi Şeref Han gibi diyar-ı Acam'e firar ider. Zira bunlar kadimi ocak düşmanımızdır. Bu kadar asker Van derneğinde amâde iken sefer idüp hakkından gelelim"* diye paşanın damarına girmiş, onu Abdal Han üzerine sefere icbar etmişlerdir.

Etrafa emirler yazılarak asker celbine başlanılmış, nihayet Van kalesinden 50 şahî, 6 balyemez topu alınarak toplanan askerler Van gölündeki 20 gemi ile Adilcevaz'a nakledilmiştir. Paşa da maiyeti, birçok asker ve 12 şahî topla Van gölü kuzeyini takiben Adilcevaz istikametinde ilerlerken yolda Muş, Malazgirt, Pasin, Avnik, Tekmaz, Kuzucan Beyleri ve daha birçok beyler askerleriyle orduya iltihak etmişlerdir.

Ordu, bugün de Rahova (Rah-ı) denilen Tuğ ile Bitlis arasındaki Çalışçayırı na çadırlarını kurduğu sırada biraz ileri gitmiş olan bir müfreze, Abdal Han askerlerinin pususuna düşmüştür. Şehitlerin kelleleri kesilerek 6 esirle beraber Bitlis'e gönderilmiş, Abdal Han, esirlere onar altın vererek kesik kellelerle beraber Melek Ahmet Paşaya göndermiştir. Erzurum Beyleri de aynı suretle hareket ederek karşı taraftan 70 kelle, 20 kadar diri Abdal Han askerini getirip paşanın çadırı önüne dizmişlerdir. Paşa, esirlerden bir hayli bilgi almıştır.

SEFER BAŞLIYOR

Nihayet ordu, 5 temmuz 1655 Pazartesi günü Rahovaya geçerek Bitlis'e doğru yürümeğe başladığı zaman, Melek Ahmet Paşa atına binerken divan çavuşları :

Ey suvar-ı esb-i olan rikâb cana bas
Cenk meydanı senindir ayağın merdâne bas

avazesiyle paşaya zafer dileğinde bulunmuşlardır.

Alınan tertibata göre, beyler kendilerine tahsis edilen cephelere teveccüh etmişlerdir. Piyadelerin, Bitlis şehrini çevirdikleri haberi gelince öğle vakti paşa kolundaki Şahî ve Balyemez toplar, Abdal Han siperlerine ateşe başlamışlardır. Osmanlı piyadeleri, hasım siperlerine girmiş, boğaz boğaza bir savaş başlamıştır. Bu sırada Divan dağının tepesinde bulunan hanın kumandanlarından Çaker Ağa yerinde sebat ediyordu. Malazgirt ve Mahmudî Beyleri bütün kuvvetleriyle oraya yönelmişler, Çaker Ağayı mevziini terkederek Bitlis'e doğru kaçmaya mecbur etmişlerdir.

Paşanın emri üzerine Mahmudî askerleri (Bunlar Yezidî'dir), zırhlarını çıkararak yalın kılıç, Bitlis şehri kenarındaki siperlere saldırınca Hakkârî'nin Cilo piyadeleri (Bunlar da Nasturî'dir) de bunlara iltihak edince Hanın askerleri mevzilerini bırakarak Bitlis'e doğru kaçmaya başlamışlardır. Abdal Han burada binlerce ölü bırakmıştır.

Ordunun Bitlis'e girmekte olduğunu gören Abdal Han, aile efradını ve

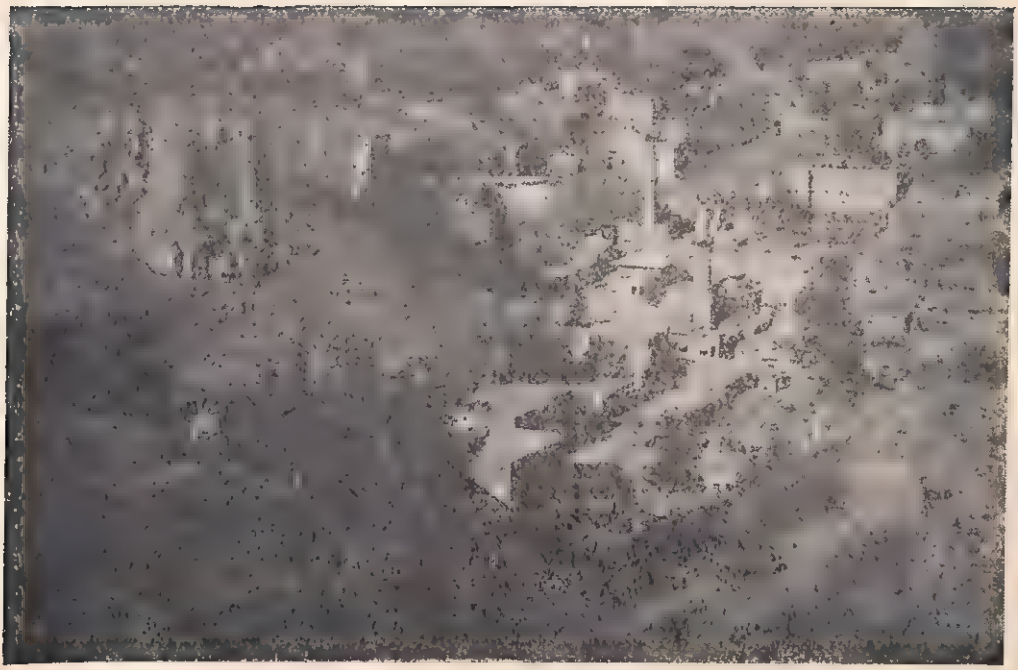

Tarihî Bitlis şehri ve günümüze kadar gelen kalesinin bakiyeleri.

bir kısım hazinesini alarak beş bin askeriyle Mutki dağlarına kaçmış, hasmı olan Mutki Beyi Ali Ağaya sığınmıştır.

HALKIN FERYATLARI

Askerin, Bitlis'i yağmaya başlaması üzerine şehrin ileri gelenlerinin Melek Ahmet Paşaya gelip *"Dad-ı feryat ey vezir-i âli necat, hasmınız han idi. Hamd-ü Hüda o münhezim olup firar etti. Ya bu kadar İbadullahı niçün yağma ittürürsin"* diye feryat etmeleri üzerine paşa, at üzerinde cümle beyleri toplatarak *"Allah-ü-azimişşan hakkıçün, padişah başıçün bu yağmacılığa derhal nihayet viriniz. Bir daha halk tazallüm iderse sizi azletmekle müteselli olmayıp başınızı da keserim. Yağmacıların aldıklarını sahiplerine verdirin. İşte ben de arkanızdan şehre geliyorum"* diyerek Yusuf kethüdayı iki bin yiğit askerle şehre sevketmiştir. Kethüda, yedi Kürdün bir evden birçok eşya ile çıktıklarını görünce hemen orada kellerini kestirmiş, böyle birkaç idam ile derhal yağmacılığın önüne geçilmiştir.

Kaledeki Abdal Han askerleri teslim olmamakta israr ediyorlardı. Bir elçi yapılan teslim teklifine *"kale Hanındır. Osmanlının ne alâkası var, biz cümle Han kuluyuz"* cevabını vermişlerdir. Nihayet kale muhasara edilmiş, ertesi sabah Şahî ve Balyemez toplarının ateşi neticesinde kalenin bazı yerleri yıkılınca, muhafızlar beyaz bayrak çekmek suretiyle teslim olmuşlardır.

Abdal Hanın kaledeki gayet kıymetli ve nefis eşya ile dolu sarayındaki hazinesinin ve hanın mührü ile mühürlenmiş sandıklarda ve diğer yerlerdeki son derece kıymetli yazma on binlerce kitabın tasnif ve tesbitine başlanılmıştır. Kitapların içinde 200 cilt teşkil eden yabancı dille yazılmış basma atlas, coğrafya, hey'et ve hikmet kitapları bilhassa nazar-ı dikkatı celbetmiştir. Kitapların arasında Hanın kendi telifatından Türkçe, Farsça, Arapça 76 cilt ve 105 parça risâle bulunması hayreti mucip olmuştur. Nadide kitaplardan birçoğunun dedesi Şeref Han V'den intikal etmiş olması ihtimal dahilindedir.

Bu derece alim ve fazıl olan bu adamın, nasıl olup da gözlerini kan bürümüş olduğu, bu kadar cana kıydığı ayrıca tetkike değer bir keyfiyettir. 1657'de 90 yaşında, İstanbul'da boğdurulmak suretiyle ölen Abdal Hanın hayat hikâyesinden bu kısa yazı ile ancak bir yaprak sunabildik.

47 nci YIL DÖNÜMÜNDE SEVR

KAİMBİRADER Armstrong bile, Padişahın, enişte-sini sevmediğini hatıralarında kaydeder. Buna rağmen, beş defa sedaret mevkiine gelen enişte paşa, kaimbiraderi Padişahın vatanı, düşman gemisiyle terketmesinde hiç de gurur ve huzur vermiyen bir rol oynadı...

ENİŞTE Altıncı Sultan Mehmet Vahiddüddin deyince hatıra, enişteşi Damad Ferit Paşa gelir. Gerçekten de, Osmanlı Hanedânının elemli olan taht kapanışında, bu zatın hareket ve ef'ali baş rolü oynamıştır. Hiç de gurur ve huzur vermiyen bir rol...

10 ağustos 1920 ve sonrası

Yazan : Cemal KUTAY

Bir ülkede his ve korkunun, akla üstün geldiği zaman felâketlerin nasıl çığlaşacağının tipik misali, 1920 yılı temmuz ayının son yarısı ile, ağustos ayının ilk yarısı arasında, artık fiilen hayat sahnesinden ayrılmış Osmanlı Devletinin merkezi İstanbul şehrinde, Dolmabahçe Sarayı ile Bab-ı Âli arasındaki hadiselerde geçit resmi yapar. Altı yüz yılı aşkın zaman, cihana istikamet vermiş kudretlerden birisi olan muhteşem devletin son günlerini tesbit eden politika hayatının başlıca şahsiyetleri, bir enişte ve bir kaimbiraderdir: Kaimbirader, ALTINCI SULTAN VAHİDÜDDİN unvanı ile tahtta olan Pa-

dişah, enişte de, bu Padişahın hemşiresi Mediha Sultanın kocası olarak, Hanedân mensubu kadınlarla evlenmiş zevata verilen umumî unvan DAMAD'lık, asıl adını unutturmuş olan Sadrazam Ferid Paşadır: Gerçekten de, BEŞ DEFA sadaret, yâni Başvekillik makamına gelmiş olan Ferid Paşa ile Sultan Vahidüddin, Millî Mücadelenin başından sonuna kadar olan tarih devresi içinde sadece şahıslarıyla değil, temsil ettikleri fikirlerle de o günlerin akışı içinde isimlerini hadisatın bağrına derinlemesine izlendirmiş iki şahsiyettir : Hüzünle söylemek gerekir ki, bu izler, korku ve inansızlık dolu hislerin, aklın, hatta vatanperverliğin üzerine taht kurmuş olmasının acılarıyla doludur.

BİR SULH İMZALIYABİLMEK!..

Damat Ferit Paşanın üçüncü sadrazamlığı, İstanbul Hükümeti için bir sulh imzalayabilmenin kendi ölçüleri içinde kaçınılmaz zaruret olduğu günlerde başlamıştı...

İttihad ve Terakki erkânı yakalanmış, İngilizlere teslim edilmiş, Maltaya sürülmüştü. İstanbul işgal edilmişti. Mebusan Meclisi dağıtılmıştı. Kuvay-ı Milliyye ruhunu meşrûlaştıran ve nizamî devlet haline getiren Birinci Büyük Millet Meclisi, Parlamentolar tarihinde eşine rastlanmamış kıymet mefhumları içinde vatanın mukadderatını eline almıştı. Birinci ve İkinci İnönüleri kazanmıştık. Yunan istilâcılarının yanıbaşında, kardeşi kardeşe kırdıran elîm ve fecî hareket **Kuvay-ı İnzibatiye** de, yıkılıp söndürülmüştü. Yunanlıları, mütareke hükümlerini tatbik için Anadoluya saldırttığını ileri süren İngiliz Emperyalizminin tek ümidi, İstanbul hükümetine **ne bahasına olursa olsun Sulh muahedesini imzalatmaktı**: İşte, temmuz 1920 nin ikinci yarısı ile, Ağustos 1920 nin birinci yarısı arasındaki otuz günlük zaman, bu buhranın Osmanlı İmparatorluğunun fiilen sonu olan SEVR sulh anlaşması imzası ve tatbiki için Londra'nın, Atina'ya yeniden tazyik ve teşvik ayıdır. Ki, bizim Millî Mücadelemizin kötü şartları üst üste yığdığı istirab günleri...

Hariciye Nezaretini işgal eden Tevfik Paşa, Padişahın bizzat verdiği "sulh şartları"na şöylece göz attığı zaman, derin bir melâl içinde başını sallamış :

"— Şevketmeâb... Bu şartlar, müstakil bir devletin mevcudiyet ve haysiyeti ile kabil-i telif değildir kanaatindeyim. Tetkik için müsaade-i şevketlerini arz ve istirham ederim." demiş, Ayazpaşadaki konağına çekildikten bir kaç saat sonra, Hariciye Nezaretinden istifa mektubunu Sadrazam Damad Ferit Paşaya göndermişti. Hem sadrazam, hem Padişah, Tevfik Paşanın istifasını geri almıyacağını biliyorlardı. Ferit Paşa için yapılacak tek şey vardı: Hariciye Nazırlığını da üstüne almak!..

Ve, öyle yaptı...

Artık, adına, imzalandığı mahalin ismi verilen, aslında, Osmanlı devletinin hükümranlık hakkını söküp alan **SULH MUAHEDESİ**'nin imzalanmaması için görünürde sebeb kalmamıştı.

Daha sonra, hepsi, YÜZELLİLİK LİSTEYE girerek, vatandaşlık ve 1937 Af Kanununa kadar vatana girme haklarını kaybeden sulh heyetinin nasıl yola çıktığını, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey, hatıratında şöyle anlatır :

"— Bir ağustos 1336 (1920) gecesi, evime henüz gelmiş idim ki, Saray-ı Hümâyundan vâki davet üzerine telâşla geldim. Zat-ı Şâhanenin huzuruna çıktım. Padişah, elleri arkasında, son zamanlarda zayıflamış bedeni arasına gömülmüş başını omuzlarının içine almış, denize hâkim kabul odasının penceresi önünde idi. Bir müddet ferman-ı şâhanelerini bekledim. Benim huzurlarına girdiğimden haberleri vardı. Ne söyliyeceklerini teemmül eylediklerini hissettim ve hitablarına muntazır olarak bekledim. Birden döndü ve önüme geldi. Hiç bir mukaddimeye lüzum hissetmeden iradesini tebliğ etti:

"— Başkâtib Beyefendi... Sadrazam Paşa Hazretleri yarın, refaketlerinde sulhü imzalıyacak heyetle, Parise hareket ediyor. Tevfik Paşayı Hariciye Nezaretinden istifaya sevkeden sebep ve âmillerin tâdili için Fransadan vaad alındı. Çok mahrem olan bu hususatı Tevfik Paşaya şimdi tebliğ ediniz ve mutalâasını alınız. Arzuy-u şâhanemizin, kendilerinin de bu heyetle birlikte Paris'e azimetleri olduğunu tasrih ve

ifade ediniz."

Padişah, salonun müntehasındaki küçük sedef masaya ilerledi ve ön çekmecesinden çıkardığı açık bir zarfı bana uzattı :

"— Vakit ne kadar geç olursa olsun Size intizar edeceğim." **buyurdu.**

Tevfik Paşayı konağında uykudan uyandırdım. Şartları dikkatle tetkik eyledi. Çehresinde meyusiyeti nümâyan idi. Nitekim bu noktayı bana mahremâne izahdan sonra, şeklî olarak, istifa etmiş olması dolayısiyle tekrar heyete iştirâkinin mukabil tarafca hüsn-ü telekki edilmiyeceği mülâhazası ile affını istirham etti ve heyet bir ağustos 1336 (1920) öğleden sonra Paris'e müteveccihen hareket etti."

ÖLÜM VESİKASININ ESASLARI

Muhtevâsı tamamen kararlaştırılmış olan SEVR, Osmanlı ülkesinden müstakil devlet olabilmenin şartlarını alıp götürüyor, ortaya yarı sömürgeleşmiş tanpon devletçik bırakıyordu... Nitekim daha sonra, Fransız devlet adamı Puankare'nin dediği gibi, muahede, **"haksız hislerin mantığı uyutması hadisesi"** idi.

O koskoca İmparatorluk hudutlarından, Anadolunun bağrına çekilmiş, denizle muvasalası hemen hemen kalmamış bir bozkır devletçiği kalmıştı. İstanbul'un çevresi bile elden alınmıştı. İstanbul ve Çanakkale Boğazları harp zamanında bile bütün devletlerin harp gemilerine açık bulunacak, aralarında Türklerin ekalliyette kalacağı bir İtilâf Devletleri komisyonu, Boğazları daima kontrol edecekti.

Doğu'da en değerli vatan köşelerinde müstakil Ermenistan kuruluyordu. Sultan Hamid devrinde **(vilâyat-ı Sitte = Yedi il)** olarak adlandırılan ve bugün hepsi sınırlarımız içinde olan Doğu İllerimizin bir kısmına da, mahallî geniş muhtariyet bağışlanıyordu. İzmir'den başlıyarak, İsparta sınırlarına kadar varan geniş bölge, **Yunan nüfuz mıntakası** idi.

Bütün Trakya elimizden çıkıyordu : Yunan hududu Büyükçekmeceye dayanıyordu.

Akdeniz kıyılarında şerit halinde uzanan ve Antalya'dan Konya'ya kadar içeri giren saha İtalyan nüfuz mıntakası idi.

Osmanlı ülkelerinde istisnasız ayrılışların sonunda, Türk asıllı halka hiç bir etnik, ırkî, millî hak tanınmıyordu. Eğer kalan kısımda, Türkden başka ırklar, dinler ve milliyetler isterlerse sayım yapılacak ve buralarda da muhtar idareler kurulacaktı. Irak, Suriye, Hicaz, Necid, Filistin gibi kopmuş vatan parçaları üzerinde hiç bir iddiamız olmıyacaktı. Buralarda yaşıyan Türklere hicret için belirli zaman bırakmak dahi, oralarda kurulacak idarelerin tercihine bırakılmıştı. Osmanlı devletinin bütün silâhları elinden alınıyordu. Sınırboyu olduğumuz diğer ülkelerle aramızda tanpon bölgeler bırakılacaktı. Düyun-u Umumiye ve Kapitülâsyonlar olduğu gibi bâki kalıyordu. Harp tazminatı talebi hakkını muhafaza eden müttefikler, muahedenin işgal sırasında ellerinde tuttukları bölgeleri, harp tazminatı olarak bırakmıyacaklardı. Böylelikle, onların KİLİKYA adını verdikleri bütün Çukurova, Urfa, Maraş, Antep tamamen elimizden alınıyordu: İtalyanlar da Antalyayı muhafaza ediyorlardı. Sadece otuz bini aşmıyacak Jandarma, vatanın millî müdafaasını temsil edecekti!

SARAYDA SON TOPLANTI

Damad Ferid Paşanın, bu ölüm vesikasını imzalamak üzere yolda olduğunu öğrenen Ankara, bütün ülkeye, eldeki vasıtalara başvurularak yapılan "resmî bir tebliğ" neşretti ve Türk milletinin mukadderatını temsil eden yegâne meşrû nizam devleti olarak, daima hür ve şerefli yaşamış Türk milletinin bu hacalet ve ölüm vesikasını asla kabul etmiyeceğini, bunları imzalıyanların vatan haini olduklarını ilân etti.

Yine Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Beyi dinlemiye devam edelim :

"— Ferit Paşanın Parise azimetinden sonra kendisinden gelen haberler doğruca saraya vürud ediyor ve Padişaha arzediliyordu. Damad Paşanın sulh muahedesini ne bahasına olursa olsun imzaya azimli bulunması, mehafil-i ecnebiyece de malûm olduğundan, Padişahın, bu sulhün imzası ile devletin istiklâlinin mefkud olacağı ve tamamen

tâbi hale gelineceği yolundaki ikaz ve tenkidleri Sadrazama isâl hususundaki hassasiyeti de hemen hemen kalmamış gibi idi.

Heyetin Paris'e vasıl olmasından bir gün sonra, Fransız Nazırlar Meclisi Reisi Mösyö Klemanso'nun gazetelerde çıkan beyanatını, Sadrazam Paşa şifre ile Padişaha bildirdi. Bu beyanat, muahede hükümlerinde ümid edilen müsbet tadilâta ait ihtimalleri bertaraf ediyor ve cidden acâib olan Sadrazamın tekliflerinin müzakereye mevzu olamıyacağını serahatle tebliğ ediyordu. Padişah 6 ağustos 1336 (1920) günü Saraya, aralarında Ahmet İzzet, Tevfik, Salih, Ali Rıza, Ali Ferid Paşalarla tanınmış mülkî ve askerî zevatı davet ve kabul etti, kendilerine son gelen haberleri bildirerek mutalâalarını istedi. Ekserisi, sarih fikirler arzından içtinâb ettiler. Bir kısmı ise, emr-i vâkiin gayrı-ı kabili red olduğunu, bir kısmı da kemal-i cesaretle, işin bu hâle getirilmesinden sadrazamın mes'ul, binaenaleyh kararın kendisine ait olduğunu sarahaten veya zımnen ifade eylediler. Ferdası gün Paristen doğrudan doğruya zat-ı şâhaneye arzedilmesi kaydı ile Damad Paşadan gelen şifre, muahedenin 10 Ağustos tarihinde imzalanacağını bildiriyordu. Senelerce devam etmiş harbin neticesinde memleketin cidden mütehassir olduğu sükûnu temin etmesi yerine, haysiyet ve istiklâl için yeni bir mücadeleyi zarurî kılan bu vesikanın imzası, cümle vatanperverân için mucib-i keder ve yeis oldu."

FERİD PAŞANIN ANLATTIKLARI

Damad Ferit Paşanın beşinci sadaretinden sukutundan sonraki akibeti, birçok bakımlardan, şahsiyetsiz ve kifayetsiz kişilerin milletin vekar ve haysiyeti ile bağdaşmıyacak hareketlerinin akibeti bakımından gerçekten ibret vericidir...

Kaimbiraderi Altıncı Sultan Mehmet Vahidüddin de, kendisini terketmişti : Hatta, Ali Rıza Paşanın sadareti zamanında Saraydaki münakaşa sırasında kendisine hakaret edildiğinden şikâyet için huzura kabulünü istirham ettiği zaman Padişah, sadaret makamında olan kim olursa olsun kendisinden şikâyet edilemiyeceğini bizzat telkin ettiği cevabını vermişti. Büyük zaferi takip eden günlerde Damad Paşa, hiç haber vermeden Karlsbad'a gitmiş, tedavi bahanesiyle Avrupanın bu eğlence ve dinlenme şehrine yerleşmiş, bir ara gizlice İstanbul'a gelerek refikası Mediha Sultanı da alıp Nis'te yerleşmişti. Hiç sevmediği ve Maltaya sürdürdüğü Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Ebüzziya Zade Velid Beyin gazetesindeki neşriyatına cevap olarak Nis'den gönderdiği ve müdafaaname mahiyetindeki izahatı arasında ibret verici ifşaat ve hakikatler vardır: Damad Paşa bu mektubunda, Sevr'in şartlarının kendisine "dikte" ettirildiğini itiraf ederken, bu hükümlerin vükelâ meclisinde ve Şûrây-ı Saltanatta itirazsız kabul edildiğini ve Padişahın iradesine iktiran ettiğini, muahedenin imzasından sonra aldığı tebriklerin sahiplerini ifşa ederse **"vahim neticeler"** hasıl olabileceğini söyliyordu.

Bu izahat - Velid Beyin de çok güzel teşrih ettiği gibi... - büyük bir milletin buhran ve karar ânında mukadderatını eline almıya nefsini lâyık gören şahsiyetlere yakışacak çapta değildi: Korkak, müteredddid, hatta harîs ve böylesine anlarda böylesine makamlar için yetersiz kişilerin şahsî ihtirasına zebûn oldukları zaman ülkelerini ve milletlerini nasıl felâketlere itebileceklerinin ibretli tablosu idi. Tarihin hükmü ve halkın varlığı, şahsî duygulara tatbik mevzuu olamazdı. Nitekim, gerçekten bir esaret vesikası olan Sevr anlaşması, Kuvay-ı Milliyye devrinin emsalsiz zaferle bezenmesinden sonra, onu Türk milletine mal etmek istiyenlerin eğik başları önünde yırtıldı, acı bir hatıra oldu, fakat kendi meşum adının içine ayrılmaz hüküm olarak da imzalıyanı acı ve ürpertici teşhisle kaydetti : **H a i n F e r i d .**

★ ★ ★

Evet... Hüküm belki çok serttir: Fakat tekrar edelim ki, böyle hükümler olmasa, milletlerin buhran ânlarındaki kaderleri, çelik iradeleri ve coşkun vatanperverlikleriyle ebedî sanılan **kara kader**'lere aydın günler getirebilenleri yaratan ümidlerin kaynağı kurumaz mı ?

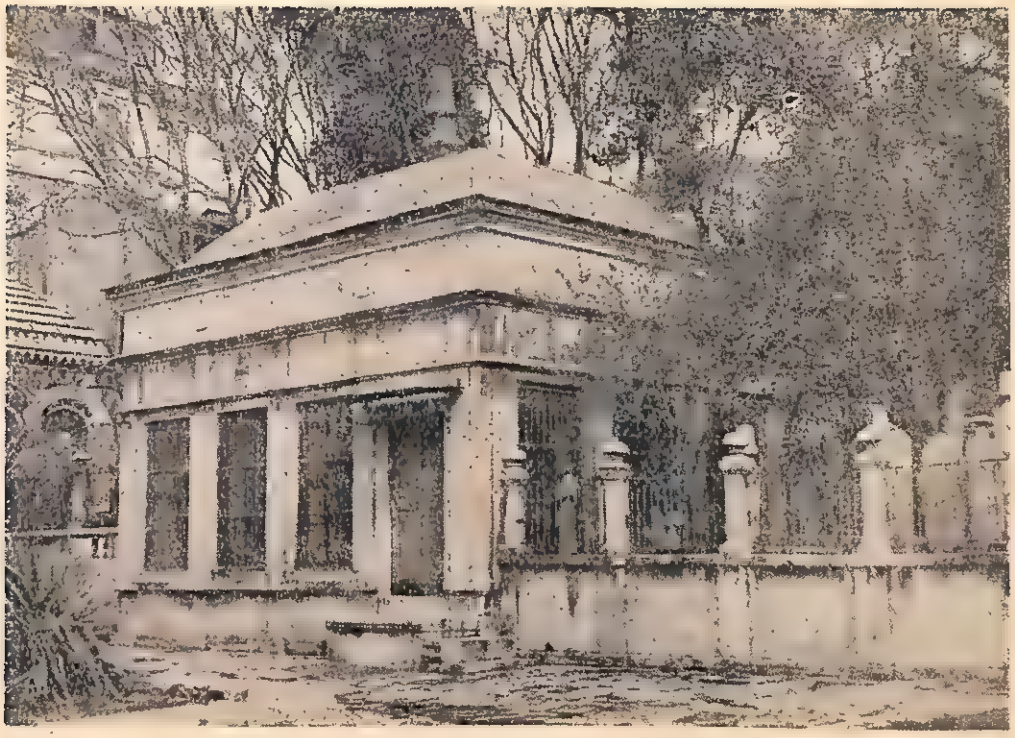

Onsekizinci Yüzyılın ünlü şairi Şeyh Galib'in, postnişini olduğu Galata Mevlevihanesindeki türbesi.

Musiki ile ilmin kaynaştığı yapı:

GALATA MEVLEVİHANESİ

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Tünelin Beyoğlu cihetinden Yüksek Kaldırıma inen yolun başına, civardaki vitrin ve kalabalıktan bir an dikkatimizi kurtararak bakacak olursak, burada Türk mimarisine ait bazı yapıların yer almakta olduğunu kolayca görebiliriz.

Bir yanında sebil ve kütüphane, diğer yanında ise muhtelif mezar taşlarının bulunduğu yuvarlak kemerli portalden içeri girildiği zaman, dışarının gürültü ve hareketinden apayrı, sessiz, sâkin atmosfer, insan üzerinde ulvî bir tesir yaratmaktadır. Zaman zaman tâdil ve tamirlere uğramasına rağmen gene de günümüze kadar iyi bir vaziyette gelen bu yapı topluluğu, Beyoğlunda inşa edilen en eski mevlevi tekkelerinden, Galata Mevlevihanesidir.

Bir zamanlar musiki ile ilmi bir arada kaynaştırarak kültür hayatımızda derin izler bırakan mevlevihaneler, tarikatların yasaklanmasından sonra bakımsızlıktan harap olmaktan, dolayısiyle yıkılmaktan kurtulamamışlardı. Bunlar arasında yıkılmadan zamanımıza gelebilen Galata Mevlevihanesi, aynı zamanda yurdumuza ilk org'u getiren bir müessesedir.

Galata Mevlevihanesini, Beyazıt II (1447 - 1512) devrinin önce bostancıbaşısı, sonra beylerbeyi olan İskender Paşa H. 897 (1492) de inşa ettirmiştir.

Mevlevihanenin Haliç ve Boğaza hakim bir tepede bulunduğu saha ise, Bizans devrinde iskân görmüştü. Zirâ burada St. Theodore manastırının bir

tâbi hale gelineceği yolundaki ikaz ve tenkidleri Sadrazama isâl hususundaki hassasiyeti de hemen hemen kalmamış gibi idi.

Heyetin Paris'e vasıl olmasından bir gün sonra, Fransız Nazırlar Meclisi Reisi Mösyö Klemanso'nun gazetelerde çıkan beyanatını, Sadrazam Paşa şifre ile Padişaha bildirdi. Bu beyanat, muahede hükümlerinde ümid edilen müsbet tadilâta ait ihtimalleri bertaraf ediyor ve cidden acâib olan Sadrazamın tekliflerinin müzakereye mevzu olamıyacağını serahatle tebliğ ediyordu. Padişah 6 ağustos 1336 (1920) günü Saraya, aralarında Ahmet İzzet, Tevfik, Salih, Ali Rıza, Ali Ferid Paşalarla tanınmış mülkî ve askerî zevatı davet ve kabul etti, kendilerine son gelen haberleri bildirerek mutalâalarını istedi. Ekserisi, sarih fikirler arzından içtinâb ettiler. Bir kısmı ise, emr-i vâkiin gayrı-ı kabili red olduğunu, bir kısmı da kemal-i cesaretle, işin bu hâle getirilmesinden sadrazamın mes'ul, binaenaleyh kararın kendisine ait olduğunu sarahaten veya zımnen ifade eylediler. Ferdası gün Paristen doğrudan doğruya zat-ı şâhaneye arzedilmesi kaydı ile Damad Paşadan gelen şifre, muahedenin 10 Ağustos tarihinde imzalanacağını bildiriyordu. Senelerce devam etmiş harbin neticesinde memleketin cidden mütehassir olduğu sükûnu temin etmesi yerine, haysiyet ve istiklâl için yeni bir mücadeleyi zarurî kılan bu vesikanın imzası, cümle vatanperverân için mucib-i keder ve yeis oldu."

FERİD PAŞANIN ANLATTIKLARI

Damad Ferit Paşanın beşinci sadaretinden sukutundan sonraki akibeti, birçok bakımlardan, şahsiyetsiz ve kifayetsiz kişilerin milletin vekar ve haysiyeti ile bağdaşmıyacak hareketlerinin akibeti bakımından gerçekten ibret vericidir...

Kaimbiraderi Altıncı Sultan Mehmet Vahidüddin de, kendisini terketmişti : Hatta, Ali Rıza Paşanın sadareti zamanında Saraydaki münakaşa sırasında kendisine hakaret edildiğinden şikâyet için huzura kabulünü istirham ettiği zaman Padişah, sadaret makamında olan kim olursa olsun kendisinden şikâyet edilemiyeceğini bizzat telkin ettiği cevabını vermişti. Büyük zaferi takip eden günlerde Damad Paşa, hiç haber vermeden Karlsbad'a gitmiş, tedavi bahanesiyle Avrupanın bu eğlence ve dinlenme şehrine yerleşmiş, bir ara gizlice İstanbul'a gelerek refikası Mediha Sultanı da alıp Nis'te yerleşmişti. Hiç sevmediği ve Maltaya sürdürdüğü Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Ebüzziya Zade Velid Beyin gazetesindeki neşriyatına cevap olarak Nis'den gönderdiği ve müdafaaname mahiyetindeki izahatı arasında ibret verici ifşaat ve hakikatler vardır: Damad Paşa bu mektubunda, Sevr'in şartlarının kendisine "dikte" ettirildiğini itiraf ederken, bu hükümlerin vükelâ meclisinde ve Şûrây-ı Saltanatta itirazsız kabul edildiğini ve Padişahın iradesine iktiran ettiğini, muahedenin imzasından sonra aldığı tebriklerin sahiplerini ifşa ederse **"vahîm neticeler"** hasıl olabileceğini söyliyordu.

Bu izahat - Velid Beyin de çok güzel teşrih ettiği gibi... - büyük bir milletin buhran ve karar ânında mukadderatını eline almıya nefsini lâyık gören şahsiyetlere yakışacak çapta değildi: Korkak, müteredditd, hatta haris ve böylesine anlarda böylesine makamlar için yetersiz kişilerin şahsî ihtirasına zebûn oldukları zaman ülkelerini ve milletlerini nasıl felâketlere itebileceklerinin ibretli tablosu idi. Tarihin hükmü ve halkın varlığı, şahsî duygulara tatbik mevzuu olamazdı. Nitekim, gerçekten bir esaret vesikası olan Sevr anlaşması, Kuvay-ı Milliyye devrinin emsalsiz zaferle bezenmesinden sonra, onu Türk milletine mal etmek istiyenlerin eğik başları önünde yırtıldı, acı bir hatıra oldu, fakat kendi meşum adının içine ayrılmaz hüküm olarak da imzalıyanı acı ve ürpertici teşhisle kaydetti : **Hain Ferid.**

★ ★ ★

Evet.., Hüküm belki çok serttir: Fakat tekrar edelim ki, böyle hükümler olmasa, milletlerin buhran ânlarındaki kaderleri, çelik iradeleri ve coşkun vatanperverlikleriyle ebedî sanılan **kara kader'lere** aydın günler getirebilenleri yaratan ümidlerin kaynağı kurumaz mı ?

duvar parçası ile buna ait mezarlıkta beşyüz yıla tarihlendirilen lâhitler içerisinde kemikler meydana çıkarılmış bulunmaktadır (1).

Bugün dahi burada yapılacak araştırmalar, o devirlere ait buluntuları ortaya koyacaktır. Kezâ mevlevihanenin arkasında, Alman mektebinin bahçesinde bazı antik sütun başlıklarına kolayca rastlanmaktadır.

YİRMİ DÖRT MEVLEVİ BÜYÜĞÜNDEN BİLİNENLER

Galata Mevlevihanesinin kuruluşundan kapanışına kadar yirmi dört mevlevi büyüğü burada vazife görmüş olup, bunlar arasında Semâi Mehmet Dede (ilk şeyh), İsmâil Dede, Şeyh Hüseyin Efendi, Arzi Mehmet Dede, Mesnevihan Mahmut Dede, Adem Dede, Bakkalzâde Ali, Dede Gavsi, Ahmet Dede, Mehmet Esat Galip Dede ve Kutretullah Efendi'nin (son şeyh) isimleri sayılabilmektedir.

İskender Paşa'nın inşa ettirdiği ilk mevlevihane ise, bugünkü yerinden biraz farklı olarak, şimdiki ahşap semâğhane ile yan sokaktaki evlendirme dairesi arasında kalan sahada bulunuyordu. Kurulduktan bir müddet sonra boşalan, bir ara da Halveti zaviyesi olan Galata Mevlevihanesi, sonradan Abdi Dede'nin (2) gayret ve çabasıyla tekrar mevlevi tekkesi haline getirilmiştir. Mevlevihane H. 1179 (1766) da Mustafa III zamanında yanmış ise de, yeniden inşa edilmiş ve bir müddet sonra da H. 1206 (1796) da Selim III, H. 1250 (1834) de Mahmut II, H. 1276 (1859) da Abdülmecit tarafından tamir ettirilmiştir.

Fakat bu tamirler içerisinde bilhassa mevlevi tekkeleri ile alâkadar olan ve bu tarikatı seven Selim III'ün yaptırtıkları diğerlerinden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Selim III, Osmanlı tahtına çıktığı sıralarda Galata Mevlevihanesinin postnişini, Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ünlü şâiri Şeyh Galip idi (3).

BİR MEKTUP ve BİR KASİDE

Daha Selim III zamanında harap olmıya başlıyan, inşa edildiği tarihten bu yana el sürülmeyen, hatta suyu dahi getirilemiyen mevlevihanenin tamirini, Şeyh Galip bir mektup ve buna eklediği bir kaside ile zamanın sadrazamından ister. Bunun üzerine sadrazamın durumu padişaha arzetmesi ile derhal tamir için irade çıkmakta gecikmez ve bunu takip eden günlerde mevlevihanenin onarımı derhal yapılır.

Şeyh Galip, bu tamire, semağhaneye, semağhanedeki hünkâr mahfeline, ayrı ayrı tarihler söyliyerek padişaha karşı duyduğu şükran borcunu belirtmekten ve şu tarih beytini de ilâve etmekten geri kalmamıştır :

Yaptı bu derğah-ı pâk-ü hem cedid
Bin ikiyüzaltıda Sultan Selim

Devrin İstanbul'u için de, bu tamir bir hadise olmuş ve aynı zamanda sevinç ile karşılanmıştır. O sıralarda Sultan Ahmet medresesindeki talebelerden Ayıntaplı Yahya Efendi de şu ayrı tarihi söylemiştir :

Gelüp kûşeyle dembedem esrarı tarihi
Nefesle dondu adnabada mevlevihane
(4)

Bugün caddeden yuvarlak kemerli bir kapı ile kısmen mermer kaplı avlusuna girilen mevlevihanenin sağına Halet Mehmet Sait Efendi bir kütüphane, çeşme ve sebil yaptırmıştır. Üzerinde küçük bir alemi bulunan giriş kapısının alınlığı, kemere uydurularak yuvarlaklaştırılmış ve tam ortasına Mahmut II'nin tuğrası yerleştirilmiştir. Burada alt ve üstten birer silme ile sınırlanmış olarak tâlik hatlı bir tâmir kitabesi yer almaktadır (5).

---

(1) R. S. Atabinen, Galata Mevlevihanesi, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni" İstanbul 1947, S. 66. s. 10.

(2) Abdi Dede, aynı zamanda Kasımpaşa mevlevihanesi'nin kurucusudur.

(3) Şeyh Galip, başta Hüsn-ü Aşk, El Risâlet-el behiyye fi Tarıykat-el Mevleviyye, Şerh-i Cezîre-i Mesnevi, Mevlevi şairlerine ait tezkire isimli eserleriyle edebiyatımızda derin izler bırakmıştır.

(4) Muzaffer Esen, Galata Mevlevihanesi - Milli Kültür Sahası, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni" İstanbul 1947, S. 66, s. 12.

(5) Himmet Mahmut Han bu derğahı
Eyledi âbâd şevketle hemân
Sâye-i adlinde mâmur olmada
Hep cilvegâh-ı âşıkân
Haktaalâ eylesin ol dâveri
Beyt-i tarihin etti beyân
Bir hesapta düştü mânâ lafz ile
Binikiyüzellide Mahmut Hân.

Galata Mevlevihanesinin girişi ve Halet Efendi Türbesi.

Kapının mevlevihaneye bakan iç yüzünde ise bu sefer kemer alınlığına uymıyarak gene alt ve üstten silmeli, tâlik hatlı düz bir kitabe daha bulunmaktadır (6).

Bu kitâbelerden de anlaşılacağı gibi giriş kapısı, Mahmut II'nin H. 1250 (1834) yılındaki tamiri sırasında yapılmıştır. Zâten kapının yuvarlak kemeri ve ince silmeleri de bu devre ait rokoko hususiyetleri kendiliğinden ortaya koymaktadır.

HALET EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Girişin sağında ve halen polis karakolu olan binayı ise, Ondokuzuncu Yüzyılda Hâlet Mehmet Sait Efendi inşa ettirmiştir. Dışarıya doğru hafifçe çıkıntılı olan bu binanın zemininde oldukça zengin motiflerle tezyin edilmiş Abdülmecid'in çeşmesi bulunmaktadır. Buradan kütüphaneye yan taraftan üzerinde tâlik hatlı kitâbe olan bir merdivenle çıkılmaktadır (7).

Hâlet Efendi kütüphanesinde bulunan kitapların muhteviyatını ise H. 1235 (1819) ve 1237 (1821) tarihli iki vakfiyeden öğreniyoruz. Buna göre Keçecizâde İzzet Molla burasının ilk mütevellisidir. Vakfiyenin tanzîminden sonra Hâlet Efendi tarafından konulan ve bazı mevlevi ashab-ı hayrı tarafından teberrü edilenlerle birlikte kitaplarının sayısı 1081 i bulmuştur. Hemen hepsi yazma olan bu kitaplar arasında cilt, tezhip ve minyatür bakımından nefis birçok eser bulunduğu gibi tasavvuf, mevlevilik, divan ve fârisi konularındakiler de mühim yekûn teşkil ediyordu (8).

---

(6) **Mâh-ı âtıtâb üç saltanat**
Devr devr zamân sultan Selim
Kahraman soyundandır
Cem çeşm-i İskender Dârâ geçem
Kim anlar zât-ı berendidir henüz
Merkez-i pergâr çarh-ı müstakim

Erken dindir ol esas muâdelet
Fikr-i nur icâdıdır arş-ı kadim
Muntazırdır ehl-i dile teşrifine
Geldi hem din ve devlete hem çü Selim
Hak budur bulmuştu erkân-ı halel
Eyledi tanzimine hiss-i azim

Cendâr ervah ehli Allahtan
Oldu teyyid-i İlâhi.....
Başladı tecdid-i adl-ü râfete
Koydu rey-i has bunyâd-ı kadim
Hazrati munlây-ı rûma hürmeten
Kıldı dervişâna ihsan-ı acem

Gördüğüm bu hankâh harap
Müstâid ihyâya çok azm-ü remim
Lütfedip yaptı kim yapsın anin
Kâh âmâlin hüdavend-i alim
Bağ-ı firdevs ve seni bikusur oldu
Hakkâ sakafını zir-i duvar-ı sim

Bir nazarda etti ol kân-ı kerem
Sengi cevher toprağı amber-i şemim
Gösterip gûyâ keramet-i âleme
Kudret ihsan etti ol şâh-ı kerim

(7) **Ey vâkıf her halis olan Mevlânâ**
Halet yoluna canını vakfetse sezâ

Mecmua-i isyanının setretmek içün
Etdi keremin üstüne bin kubbe bina

(8) **Esat Serezli, Halet Efendi Kütüphanesi, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni" İstanbul 1947, S. 66, s. 13.**

Bu kitapların Sultan Reşad (1844 - 1918) zamanında Süleymaniye kütüphanesi ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesine kaldırıldığını sonradan öğreniyoruz.

Hâlet Efendi kütüphanesinin karşısındaki kısmı ile, girişe nazaran avlunun sol tarafı tamamen mevlevihanenin gelip geçmiş büyüklerinin mezar ve türbelerinin bulunduğu hazireyi teşkil etmektedir. Bu mezarlar arasında bilhassa Şeyh Galip'in, üzerinde mevlevi sikkesinden bir alemi bulunan türbesi, gerek zengin taş işçiliği ve gerekse demir şebekeleri ile diğerlerinden hemen ayrılmaktadır. Şeyh Galip'ten başka hazirede Ankaralı Şeyh İsmail Rusihi, Tezkire sahibi Esrar Dede, Hattat Fasih Dede, Gavsi Ahmet Dede, Mahmut Dede, Musahip Ahmet Ağa, Kumbaracıbaşı Ahmet Paşa ve Leylâ Hanım medfun bulunmaktadır. Ayrıca semağhanenin önünde de 1941 - 1944 yıllarında yenilenmiş olarak, Şeyh Mehmet Arzi Dede, Şeyh Ağah Efendi, Şeyh Mehmet Şemsi Dede, Miraciye sahibi Şeyh Osman Dede ve Şeyh Abdülbâki Dede medfun bulunmaktadır.

Tarih — 279 (Basın : 11708 — A — 20351)

Galata Mevlevihanesinin arkadan görünüşü. Çıkıntılı yer, semağhanenin mihrabıdır.

SEMAĞHANE

Girişin tam karşısında, avlunun sonunda yer alan ahşap direkler üzerine bağdadi olarak inşa edilen semağhane ise, arazi durumu dolayısıyla cepheden iki, arkadan üç katlı bir yapı şekli göstermektedir.

Semağhanenin cümle kapısı dışarıya doğru hafif bir çıkıntı teşkil etmekte ve üzerinde Abdülmecid'in tuğrası ile H. 1276 (1859) yılında burada yaptırttığı tamiri belirten bir kitâbesi bulunmaktadır (9).

Zikir ve ibadet etmeğe mahsus semağhane, sekiz ahşap direk ile mevlevilerdeki devran için, oldukça geniş, sekizgen bir meydan haline getirilmiştir. Buradaki direkler ve aralarındaki İyon başlıklı sütunlar da, ikinci kattaki kadınlara mahsus kafesi taşımaktadır.

Semağhane aynı zamanda bir mescit mahiyetini de haiz olduğundan, buraya rokoko tarzında dışarıya çıkıntılı mihrap ve minber ilâve edilmiştir. Bundan başka girişin sağ ve solundaki merdivenler vasıtasıyla da şeyhin ailesi ile birlikte ikâmet ettiği selâmlık ve harem dairelerine çıkılmaktadır.

Mevlevihanenin mutfak ve kilerleri ise avlunun bir köşesinde bulunmakta idi. Fakat bunlar zamanla yıkılmış olduklarından günümüze sadece bir ocak nişi ile bazı kalıntıları gelebilmiştir.

(9) **Lafzâ ve mânâ iki mısrada üç tarihli**
Üçler âsâ kutb-u devrânı eder ziver senâ
Binikiyüzetmişaltı sâl'ı içinde behin
Kıldı bu derğahı neşe Abdülmecit alâ binâ

Kapağımızdaki Klişe

BATI'NIN GÖZÜNDE DOĞU

Doksan yıl önce, Orta - Doğu olayları, yine dünyanın ön plânındaki hadiseleri idi: Bizim tarihlerimizin, kısaca, *"1293 Sefer-i Meş'umu"* dedikleri o unutulmaz 1876 - 1877 Moskof savaşından yenik ve bitkin çıkmıştık: Ortodoksluk siyasetini ısrarla takip eden Ruslar, yine bizim tarihlerimizin dış görünüşe bakarak *makamat-ı mubareke* adı ile sadece dinî değer verdikleri Kudüs ve çevresinde hâkimiyet istiyorlardı : Dâvânın aslı ise, bugün olduğu gibi, *sıcak denizler hasreti*'ydi: Deli Petro'dan beri sürüp giden humma...

Ve, BATI dediğimiz, Bab-ı Âli lisanında öteki ismi *düvel-i muazzama* olan İngiltere, Fransa, Almanya da, Rusların Akdenize inişine *k a r ş ı* idi: Bugün bu dizinin içinde Amerika da var!

Berlin'de bir konferans toplandı : Teşebbüsün başında da, Pan - Cermanizm'in ondokuzuncu yüzyıldaki büyük siması Prens B i s m a r k vardı. Kapağımızdaki klişede, Bismark'ı, Viktorya İngilteresinin ünlü şahsiyeti, İngiliz Başvekili Erl Bikonsflayt *(Dizraeli)* ile karşı karşıya görüyorsunuz...

POMERANYALI BİR NEFERİN KEMİKLERİ

Hind Yolu'nun muhafazası, Viktorya İngilteresinin, Taymis sularından daha hayatî olduğu o günlerde İngiliz Başvekili Almanya'nın tâçsız hâkimine şu suali sormuştu :

"— Şark Meselesinin Sizce ehemmiyet derecesi nedir?"

Oysaki Disraeli, Almanyanın, 1870 - 1871 savaşında, Üçüncü Napolyon'u yere serdikten sonra Osmanlı ülkelerinde, Fransanın yerini alma mücadelesinde olduğunu çok iyi bilmesine rağmen, Bismark'tan hakikatin tam karşısında olan cevabı aldı :

"— Şark Meselesi mi? Şurasını biliniz ki, ben, Şark için, Pomeranyalı bir neferin kemiklerini fazla bulurum..."

Pomeranya, Şarkî Prusya'da, milliyeti Polonezleşmiş olan karışık dağ halkı idi ve Prusya şovenizmi onları *Almanlardan gayrı* görürlerdi... Bunu diyen Bismark, Berlin Kongresinde, Boğazlarda hâkimiyet istiyen Gorçakof'a hiddetli hiddetli bakacak ve Kudüs'teki makamat-ı mubarekenin fahrî muhafızlığı bahis konusu olunca, İmparatoru İkinci Vilhem'e Filistin yolculuğunu tavsiye edecekti: Bugün, Sultan Ahmet meydanındaki "Alman Çeşmesi" bu siyaset canbazlıklarının bâki kalan hatırasıdır !

... VE, B U G Ü N :

Şimdi sene 1967... Aradan doksan yıl geçti: Yine Orta - Doğu, yine karşılıklı ihtiraslar. Moskoflar, oldukları yerlerde... İngiltere ve Almanya, kendi güçlerinden büyük kısmını, yeni bir cihan devletine vermişler : Amerikaya... Fakat, sahnede aktörlerin yer değiştirmiş olmasına rağmen söylenenler pek farklı değil: Herkes, Berlin Kongresinde olduğu gibi, dünya barışı için didinme rolünde iken, kendi çıkarının çabasında...

Batının gözünde Doğu, Bismark'ın, bu bölgede yaşıyan yüzmilyonlarca insanın unutmaması şart teşhisi hâlinde : *Pomeranyalı bir neferin kemikleri* bahası... Bunu anlamıyan Nâsır megalomanı ile Petrol Şeyhleri...

Koca Atatürk... Bizim sevgili ve aziz vatandaşımız... Şeklin ve görünürün kendisini ittiği bunca imkâna rağmen perdenin arkasındakilerden milletini koruyabilmiş olmanın tek yolunu bulabilen coğrafya, tarih, strateji, geo-politik dâhisi... Aman izinden ayrılmıyalım!..

Onaltıncı ve Onyedinci asırlarda Anadolunun mazlum ve çaresiz halkını kasıp kavuran celâlilerden bir grup istirahat anında, (üstat Münif Fehim'in fırçası ile)

Celâli Eşkiyasının dehşet rüyası

Kuyucu Murat Paşa

Yazan : Ziya HANHAN

Onuncu Osmanlı Padişahı Kanuni, atalarının tahtına geçince (1520 - 1566), yüzünü batıdan yana çevirdi. İlk yürüyüşü Belgrat üzerine olmuş, burasını zaptettikten sonra Engürüs ve Nemse (Macaristan ve Avusturya) sınırlarını zorlamağa başlamıştı.

Belgrad'ı bir çıkış noktası olarak kullanan genç hükümdar, buradan başlayarak ordularını bir yelpaze gibi açmış, sağ kanadıyla Lehistana, sol kanadıyla ise, tâ Adiryatik denizine varmıştı. Bu denizin kuzey kesimlerinde Hırvatlar oturmaktaydı.

Muzaffer Türk Ordusu, İstanbul'dan çok uzaklarda olduğu için, malzeme ve insan ikmalini, zaptettiği yerlerden yapmak zorundaydı. Bilhassa "insan ikmali", DEVŞİRME denilen Hıristiyan çocuklarının toplanması suretiyle yapılırdı. DEVŞİRME'ler, 9 - 14 yaşları arasındaki erkek çocuklar içinden seçilirdi. Bunlar İstanbul'a gönderilip, özel bir talim ve terbiye gördükten sonra ordu saflarına katılırdı.

Bu akınlardan birinde, (muhtemelen 1540 larda) İstanbul'a gönderilen devşirmeler arasında sıhhatli, yakışıklı ve zeki bir Hırvat çocuğu vardı. Sonradan İslâm dinini kabul edip MURAT adını

alacak olan bu çocuk, ilgililerin dikkatini çekti ve saray kadrosuna ayrıldı. Delikanlılık çağına kadar sarayda kalacak ve Harem-i Hümayunda terbiye edilecek olan bu Hırvat çocuğu, Osmanlı tarihlerine Kuyucu Murat Paşa adıyla geçecek olan ünlü vezirdir.

CELÂLİLER

Kuyucu Murat Paşanın hayat hikâyesine geçmeden önce, Celâlilerin kimler olduğu hakkında kısa bir açıklama yapmak yerinde olur :

Yavuz Selim'in son saltanat yılında, Bozok Sancağı âyânından Celâl adlı zorba, devlete karşı isyan bayrağını açmıştı. O günedek ülkede küçük çaptaki eşkiyalıklardan başka, bir asayişsizlik görülmemişti. İsyan bayrağını ilk açan Bozoklu Celâl'in adı, bundan sonraki baş kaldırmalara alem olmuş, âsilere genellikle CELÂLİ adı verilmiştir. Yavuz Selim zamanında tohumları atılan isyan hareketleri gittikçe genişlemiş, Onaltıncı Yüzyılın sonlarıyla Onyedinci Yüzyılın başlarından tepe noktasına varmıştır.

Celâli isyanlarının birçok sebepleri vardı. Bunların başında - her meselenin başında olduğu gibi - ekonomik sebepler geliyordu. Özellikle para rejiminin sık sık değişmesi, hazinede para sıkıntısı başlar başlamaz geçer akçaların toplattırılarak ayar ve gramajının düşürülmesi, devletin en büyük dayanağı olan YENİÇERİ askerlerinin homurdanmasına yol açıyordu. Merkezdeki kuvvetler zayıfladıkça, ya da ordu içindeki sıra ve saygı düzeni bozuldukça, taşradaki zorbalık heveslilerinin cesareti artıyordu. Eyalette bulunan valilerin serveti, bazen devlet hazinesini dahi geçecek dereceye varıyordu.

İsyanların tek sebebi; elbette ki, para rejiminde yapılan değişiklik değildir. Buna bir de toprak mülkiyetindeki ölçüsüz tutumu katmak gerekir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devletindeki bütün topraklar, padişahın "Nefs-i nefisi" ne aitti. Padişah, dilediğine, dilediği miktarda toprak bağışlayabilirdi. Bu gün dahi yaşı ellinin üstünde olanlar, tapu idaresine "Defter-i Hakani" yâni, hakanın defteri denildiğini bilirler. Toprak sahipleri, ellerinde bulundurdukları toprakları, padişah adına VEKÂLETEN kullanırlardı. Padişah bunları, dilediği zaman kullanandan alır, bir başkasına bağışlardı.

Toprakların böylece el değiştirmesi, bazen büyük çatışmalara yol açardı. Küçük ölçüdeki toprakların el değiştirmesi önemli bir mesele değildi. Meselâ, TIMAR'lar ve ZEAMET'ler, kolayca bir kişiden alınır, başka birine verilirdi. Fakat HAS denilen ve ölçüsü vilâyet sınırlarıyla ölçülen büyük toprakların el değiştirmesi büyük gailelere yol açardı. Bir misal verelim :

(....) Paşa, bir vilâyete tayin edilmiş ve eyalet toprakları kendisine HAS olarak bağışlanmıştır. (....) Paşa, ilk iş olarak bulunduğu toprakları kendi hayatının sonuna kadar, öldükten sonra da çocuklarının ömürleri sonuna kadar kullanabilmesi için türlü çarelere baş vururdu. Bu çareler arasında sarayla hoş geçinmek olduğu gibi, gerekirse saraya karşı durmak da vardı. (....) Paşa, saraya hoş görünmek için elinden geldiğince uysal davranır, kazancından ayırdığı büyükçe bir bölümü İstanbul'a gönderir, padişahın yakınları arasından kendi hesabına koruyucu (Hâmî) bulur, işi bu şekilde idareye çalışırdı. Olmazsa, ikinci çareye baş vurur, merkeze karşı direnir. Bu arada kapısı halkını arttırır, bunları besleyip doyurmak, ceplerine yeteri kadar harçlık koymak için masum halkı sömürme yolunu seçer, böylelikle, kendiliğinden bir CELÂLİ hareketi doğmuş olur. Osmanlı tarihindeki büyük Abaza ve İşpir Paşa isyanları, bunun tipik birer örneğidir. Tarihimizin sonlarına doğru görülen Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ise, bu düşüncemizin son delilini teşkil eder. Kısacası, topraklar ve nüfuzlar genişledikçe, kişide Derebeylik, hatta saltanat hevesleri artar.

MURAT PAŞANIN HAYAT HİKÂYESİ

Murat Paşanın doğum tarihi, kesinlikle belli değildir. 1611 yılında öldüğü zaman, 80 yaşını geçmiş bulunuyordu. Bütün Osmanlı tarihçileri bu hususta sözbirliği etmektedirler. Biz burada, Pa-

şanın, ortalama olarak, 85 yaşında öldüğünü kabul edersek doğumunun 1526 da, yahut bu civarda olması gerekir. Bir iki yıl önce veya sonra da olabilir. Saraydan "taşraya" çıkarıldığı zaman Mahmut Paşa isimli bir vezirin yanına girmiştir. Bu Mahmut Paşa, önce Yemen, sonra Mısır Valisi olan ve 1560 yılında idam edilen Mahmut Paşadır.

Murat Bey, efendisi Mahmut Paşanın Mısır valiliği sırasında onun kethüda (müsteşar) lığını yapmış, zekâsı, çalışkanlığı ve cesaretiyle kısa zamanda şöhrete ulaşmıştır. Daha Mısır'da iken kendisine Beylerbeyi'lik payesi verilmiş, rütbesi Mirlivalığa çıkarılmıştır. Bundan sonra O'nu, Murat Paşa olarak göreceğiz.

Murat Paşa, en uzak vilâyetlerimizden biri olan Yemen'in durumunu, Yemenlilerin psikolojisini çok iyi biliyordu. Efendisi Mahmut Paşanın Yemen Valiliği sırasında bölgeyi ve bölgenin insanlarını yakından görmüş, tanımağa imkân ve fırsat bulmuştu. Mısır'da bulunduğu süre içinde İstanbul'un inan ve güvencini kazanmış, bir defasında Emir-ül Hac olarak müslüman hacılarını Mekkeye götürüp getirmişti. Fakat o, Yemen Valisi olmak istiyordu. Bunun için elinden geldiğince çalıştı, nihayet başarı sağladı. Kendisine pek özlediği Yemen Valiliği ihsan olundu (1576).

Vezir Murat Paşa, Yemende büyük işler gördü. Zeydî ve Sünnî mezheplerinin uyuşmazlığı yüzünden kanlı olaylara sahne olan Yemen, Murat Paşanın valiliği sırasında tam bir emniyet ve huzura kavuştu. Eyalet, tabii özellikleri bakımından zengin bir ülkeydi. Murat Paşanın Yemene sağladığı huzur, bölgeyi daha da zenginleştirdi, bunun neticesi olarak kendisi de büyük bir servet yaptı. Ne var ki, İstanbul'da entrika çarkları dönüyordu. Murat Paşadan beklediği hediye ve rüşveti alamayan saray mensupları, paşayı zamanın padişahı olan Üçüncü Murad'a şikâyet ettiler. *"Hırvatlı dönme"* nin Karun kadar malı olduğunu, Yemenlilere zulmederek dünyalar kadar mal ve para topladığını yetiştirdiler. Padişah, bu dedikodulara uzun müddet önem vermedi. Fakat nihayet, Murat Paşayı azletmek zorunda kaldı. İstanbul'a celbolunan Yemen Valisinin bütün malları elinden alındı ve kendisi Yedikule zindanlarına hapsedildi (1580).

Yedikule zindanlarında ne kadar hapsedildiği bilinmiyen Murat Paşa, sonradan affedilerek gene Vezaret rütbesiyle Karaman Beylerbeyiliğine tayin edildi. O'nu, kapısı halkiyle birlikte büyük Tebriz seferinde Karaman Beylerbeyi olarak görüyoruz.

KUYUCU LÂKABI NEREDEN GELİR?

Murat Paşa, İran seferinde büyük yararlıklar gösterdi. Çoğukez, kendisinden üstün düşman kuvvetleriyle kahramanca savaştı. Tarihçilerin kaydettiği gibi "hayli yüzaklıkları" gösterdi. Ne var ki, gene bir Türk kolu olan, Hamza Mirza kumandasındaki Safevî kuvvetleriyle çarpışırken, atıyla birlikte ve bostan kuyusuna yuvarlandı, yaralı olarak esir düştü. Hamza Mirza, paşayı Kahkaha kalesine gönderip hapsetti. Paşanın KUYUCU lâkabını bu esaretten sonra aldığı rivayet edilir. Gerçi bir başka rivayette, Celâli eşkiyasını öldürüp çukurlara doldurduğundan ötürü kendisine KUYUCU lâkabının takıldığı söylenirse de, bilindiği gibi Türkçemizde kuyu deyimi, içinde su bulunan dar ve derin çukurlara denmektedir. Celâlilerin gömüldüğü yer ise, kuyu değil, çukurlardır. Bize kalırsa, paşanın atıyla birlikte kuyuya tekerlenmesi, düşmanları arasında bazı ufak yollu alaylara yol açmış ve KUYUCU lâkabını burdan almıştır.

İranlılarla Osmanlılar arasında barış kurulduktan sonra, Murat Paşa hapsedildiği Kahkaha Kalesinden salıverildi. İstanbul'a gelen KUYUCU, Kıbrıs Beylerbeyiliğine tayin edildi (Aralık 1590). Kıbrıs'ta dört yıl kadar kaldıktan sonra Şam valiliğine (1594), bir yıl sonra da Diyarbakır Valiliğine gönderildi (Temmuz 1595). Avusturya ile Osmanlılar arasındaki muharebeye katıldı. Eğri Fatihi Üçüncü Mehmed'in kumandasında kazanılan Haçova meydan muharebesinde üstün yararlıkları görüldü (22 Ekim 1596).

Bu tarih, Anadolunun Celâli isyan-

larıyla harabeye döndüğü zamana rastlar.

BAŞI KESİLEN SADRAZAM

Anadoludaki âsiler üzerine gönderilen Ferhat Paşanın beceriksizliği, bir kaç defa Celâliler tarafından bozguna uğratılması, Üçüncü Mehmed'in aşırı derecede hiddetlenmesine yol açtı ve mağlûbiyetin bedeli, bir sadrazamın başıyla ödendi. Birinci Vezir Derviş Paşa katledilerek sadaret mührü Kuyucu Murat Paşaya gönderildi (11 Aralık 1606). Murat Paşa, bu esnada Belgrad'da bulunuyordu. Mührü alınca, evvelâ serhat nizamını bir düzene koydu, sonra, Celâlilerin hakkından gelmek üzere İstanbul'a yollandı.

O günkü asayiş durumu şöyleydi :

Batıdan doğuya doğru, Aydın ve Manisa'da Yusuf Paşa, Bozokta Uzun Halil, Silifkede Muşlu Çavuş, Adana'da Cemşit, Halep'te Canbulat Zade Ali Paşa, Kalender Oğlu, Kara Sait, Bağdat'ta Tavil Ahmet Oğulları ve daha sayılamıyacak kadar eşkiya grupları.., Celâlilerin savaşçı toplamı 200.000 e yakındı. Buna karşı Murat Paşanın kuvvetleri, 50.000 yeniçeri ile gene bu sayıda eyalet askerlerinden ibaretti.

Asilerin en güçlüşü, Canbulat Zade Ali Paşa olduğu için, Murat Paşa önce Halep üzerine yürüdü. Büyük hasmının sırtını yere getirirse, ötekilerin hakkından kolay gelineceğini biliyordu. Canbulat Zadenin 40.000 kişilik ordusuyla Belen yakınlarında karşılaştı. Asi kuvvetlerin yarısını imha etti, diğerlerinin bir kısmı teslim oldu, ayrı bir partisi de paşaya sığındı. Muzaffer ordu Halepte kışladıktan sonra ertesi bahar Bağdad'a yürüdü. Burada Tavil Ahmet Oğlu Mustafa'yı da hakladıktan sonra, batıya yöneldi. Sırasıyla Kalender Oğluyu, Muslu Çavuşu mağlûp ve perişan etti. Aydın havalisindeki Yusuf Paşanın üstüne gitmek gereği duyulmadı. Çünkü, Yusuf Paşa, Kuyucunun aldığı tedbirler sonucu, kendi adamları tarafından öldürülmüş, âsiler devlete boyun eğmişti.

Murat Paşanın bu tedip hareketi esnasında öldürdüğü Celâli sayısı yetmiş - seksen bin civarında gösterilir.

GÖZ YAŞARTICI OLAYLAR

Kuyucu Murat Paşa, Celâli meselesini ele alıncaya kadar, mazlum ve çaresiz Anadolu halkının çektikleri hakkında bir fikir vermek isteriz. O günlerde küçük bir kasabaya uğrayan Arabacı Süleyman'dan, kasaba halkı şöyle yakınmaktadır :

Sebebi tahrir oldur kim,

Kasaba-i ..... a, Subaşı namına gelüp, Celâli Sinan Bölükbaşı gibi, karye-be karye kuruş tevzi edüp Arabacı Süleyman nam şakinin aldığı kuruş ile garet ve hasaret eylediği emval-i müslimin ve katleylediği mecruh eylediği müslümanlardır ki, isim ve resimleriyle der-i devlete ilâm edilip şerholundu. (Burada 17 ölü, 21 yaralı ismi sayılmakta ve yağmalanan 47 köyün adları verilmektedir. İbn-ül Emin arşivi : Karton : 3 No. 624).

Diğer bir telhiste ise şöyle denilmektedir :

"Kaza-i mezburda ve işbu köylerde zulüm ve teaddi ile sem' olunan mikdarı 371.400

Kasaba ve kurada sakin âyan ve reayaya eylediği zulüm ve teaddiye, bu defa kuruş cem'ine gelen Celâli Sinan Bölükbaşı eylediği zulüm hadden efzun olup, eyyam-ı padişahide bu makule şakinin hakkından gelinmek sebebi mağfiret olduğundan şüphe olunmaya. Emir verile, paşa hazretleri görüp haklarından gele deyu.."

Kuyucu Murat Paşanın kanlı icraatından sonra, bu türlü yakınmalar sona ermiştir.

★ ★ ★

Diyarbakır'da Hıristiyanların din lideri olan Kemahlı papas Grigor, hatıralarında şöyle yazmaktadır :

"Murat Paşa sağlığında, malımızdan ve canımızdan emin yaşadık. Fakat o ölünce, işler gene bozuldu. Eşkiya zulmünden nefes alamaz olduk." Türk Tarih Dergisi : Cilt XIII. Sayı 18 - 19).

Papas Grigor'un doğumu : 1595. Ölümü : 1640.

★ ★ ★

Kuyucu Murat Paşa, 6 Ağustos 1611 de vefat etmiş, Veznecilerdeki türbesine defnolunmuştur.

27 Ağustos 1389

BİRİNCİ KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİ

Yazan : İhsan ILGAR

Anadolu'da Karamanoğlu yeniden baş kaldırmıştı. Karamanoğlu'na karşı yapılan harekete Sırp askerleri de iştirak etmişti. Konya'nın ele geçmesi esnasında şehrin yağma edilmemesi orduya emredildiği halde, Sırplar buna riayet etmediler. Bir kısım Sırp askeri idam edilerek cezalandırılmıştı.

Karamanlıların teslim olması üzerine yurda dönen Sırplar, yeni bir hadise çıkarmıya sebep oldular: Dağıldıkları her yerde arkadaşlarının idamını anlatarak halkı kışkırtmaya başladılar. Sırp kralı Lazar, Bulgar kralı Şişman'ı kandırarak Bosna cihetinde bulunan 20.000 kadar mevcutlu Türk kuvvetini kuşatarak mühim bir kısmını öldürtmek suretile öç almıya kalkışmıştı. Bundan müteessir olan devlet, yeni bir sefer hazırlığına girişmek mecburiyetinde kaldı.

Evvelâ 30.000 kadar mevcutlu bir kuvvetle Sadrazam Ali Paşa Sırbistan üzerine yürüdü. Şumnu, Tırnova, Pravadi'yi kolaylıkla ele geçiren Ali Paşa, Niğbolu kalesinde kralı yakaladı ve muhasara etti. Türklerin yalvarmakla kolayca elde edileceğini bilen Şişman, yalvarmıya başladı ve padişahtan gelen talimat üzerine Silistire kalesinin verilmesi ve geçmiş vergilerin ödenmesi suretile affedildi. Fakat Şişman, ordumuz oradan ayrılır ayrılmaz bu kararından vazgeçerek Silistre ve Niğbolu'yu teslim etmemiş, bilâkis tahkim yolunu tutmuştu. Bunun üzerine Ali Paşa kaleyi tekrar muhasara ederek kralı ailesi ile teslime mecbur etti. Padişahın kayınbiraderi olmak dolayısile kendisine bir kısım maaş bağlandı ve Bulgaristan tamamen zaptolunarak Türklerin eline geçmiş oldu (M. 1389 - H. 791).

Hilâl'in Salib'e karşı elde ettiği kat'i zaferden sonra muharebe sahasında gezerken bir Sırp asilzadesi tarafından şehit edilen Sultan Birinci Murat.

SIRP MESELESİ

Sırp kralı Lazar, müttefikinin bu şekilde ortadan kaldırılışından ürkmeyerek Bulgaristana taarruzla Çarköy kalesini zaptetti ise de, sadrazam Ali Paşa'nın 10.000 kadar akıncı göndermesi üzerine kale ve içindeki Sırp askeri tamamen esir edildi. Durum, Bulgaristan gibi Sırp meselesinin de halledilmesi lûzumunu ortaya atıyordu.

Lazar bir taraftan Macar, Bosna, Arnavut kralları ve Herseklilerle anlaşıyor, Eflâklılarla gizli muhabere ediyordu. Alttan alta Lazar'ın yaptığı bu hazırlıkları Osmanlı Türkleri öğrenmekte gecikmediler.

Bunun üzerine Birinci Murat, ordusuna hazırlık emrini vererek Filibeye doğru yürüyüşe geçti. Sağ yanını temin için önden Ali Paşa Bulgaristana yollanmıştı. Ayrıca padişah, oğulları Yakup Çelebi ve Yıldırım Beyazıt ile Menteşe, Aydın, Hamideli Beylerinden asker istemişti. Yolda, Evrenos Bey de orduya katılmıştı.

Bulgaristanı seri bir hareketle ortadan kaldıran Ali Paşa, Filibe'de Birinci

Murad'ın kuvvetlerine iltihak etti. Tam bu esnada Meriç nehri taşmıştı.

Ordunun bir müddet için Filibe'de kalması gerekiyordu.

Sırp kralı Lazar, Türklerden evvel davranarak kumandanlarından Dimitriyos'a 10.000 kadar atlı ile Sofya - Niş arasındaki Şenköy'ü (Çarpirot) zaptettirdi.

Şenköy'ün askerlik yönünden kıymetini takdir eden Birinci Murad da, 10.000 kadar atlı ile Yahşi Bey ve Sarıca Paşa ile bazı kumandanları buranın ele geçirilmesi için gönderdi. Aynı zamanda Padişah, Sırbistana akınlar yapılmasını, Sırp plânlarının neden ibaret olduğunun öğrenilmesini, ordu o bölgeye varıncaya kadar düşmanın oyalanmasını emretti.

ORDU HAREKET EDİYOR

Sarıca Paşa Dırağman Boğazını geçerek Pirut üzerine yürüyünce, Sırp generali Dimitriyos, şehri yakarak ve ahalisini de yanına alarak çekildi. Yahşi Bey Hisar'a girerek kaleyi yıktı ve dönüşte Sırp eşkiyalığını da ortadan kaldırıverdi.

Meriçin suları yavaş yavaş alçalmaya başlamıştı. Ordu, Birinci Murad'ın emrinde Filibe'den Ahtaman ovasına doğru yürüyüşe geçti. Bu yürüyüş üç gün sürmüştü. Düşman hakkında gerekli bilgiyi almak ve son hazırlıkları yapabilmek için üç günlük bir istirahat verildi. Bu sırada Köstendil muhafızı ile Serradsch Voyvodası askerlerile orduya iltihak ettiler ve kuvvetlerimiz, Samakov - Dobaniç yolu ile Köstendil istikametinde yürüyüşe geçti. Bu yol, Ahtaman - Niş yoluna nazaran fena olmakla beraber daha kısa idi. İlk mola, Köstendilden sonra Uluova'da verildi. Burada keşif için Evrenos Bey bir kısım akıncı ile ileriye sürüldü. Ordu da Kırtovaya gelerek ileri sürülen kuvvetlerin keşfini bekliyordu.

Bu sırada Sırp kralı Lazar, kendi kumandanları ile müttefik generallerinin de hazır bulunduğu bir toplantı tertip etmişti. Bu toplantıda müttefik ordularının Morova'nın güneyindeki Kıreşuvaç bölgesine geçirilmesine ve Birinci Murad'a da iki elçi gönderilerek Türklerin tutumuna göre hareket edilmesine karar verildi.

Birinci Murat, elçileri kabul ederek kendilerine iyi muamelede bulundu. Sonra da ordusunun azametini göstermek için bir geçit resmi tertip etti ve elçileri bundan sonra serbest bıraktı.

Müttefikler kendi aralarında toplanıp karar verirken, diğer taraftan Birinci Murad da bir harp meclisi toplıyarak kendi kumandan ve beylerinin fikirlerini alıyordu. Bu mecliste en ziyade sözü dinlenen de, ordunun kurmay başkanı Evronos Beydi. Evronos Bey : **"Düşmandan evvel yürüyüşe geçilerek savaş alanına varılmasını, iyi bir yerin seçilmesini, evvelâ düşmanın taarruza mecbur edilmesini, böylelikle dağılıp maksatları öğrenildikten sonra taarruz kollarının ayrı ayrı vurulacağını, çünkü düşmanın kendilerine nisbetle çok fazla olduğunu"** söyledi. Birinci Murad, Demirtaş Paşa, Yahşi Bey ve Yıldırım Beyazıt da bu fikre iştirak ettiler ve ordunun hemen harekete geçirilmesine karar verildi.

KUVVETLERİN DENGESİZLİĞİ

Evronos Bey kumandasındaki öncü kuvvetler geceden yürüyüşe geçmişti. Ordu, Komanova - Preşuva - Priştine istikametinde ilerliyordu. Priştine'ye yaklaşıldığı zaman Evronos Bey orduya iltihak ederek düşmanla temasa geçildiğini ve düşmanın yakında olduğunu bildirdi. 26 Ağustos 1389 pazartesi günü birliklerimiz, Priştine'nin kuzey sırtlarında savaş ordugâhına geçti. Ordugâhın ilerisine, İnce Balaban kumandasında muharebe ileri karakolları sürüldü. Düşman ileri müfrezelerile, Türk ileri karakolları kısa süren bir vuruşmada bulundular. Bu sırada düşman kuvvetleri de Lap suyunun kuzeyine ulaşmış bulunuyordu.

Padişah, düşman ordusunu maiyetile beraber bir tepeye çıkarak seyretmiş, kendilerinin düşmana nisbetle zayıf olduğunu hissettirmemek için **"Galibiyet kendine güvenenlerindir"** demişti.

Düşman da, yaptığı keşiflerle kendisinin Osmanlı ordusundan daha üstün olduğunu anlamıştı.

İmparatorluğumuzun ilerleme devrinde Timar ve Zeamet sahiplerinin harp zamanlarında çıkarmıya mecbur oldukları askerler, zaferlerin kazanılmasında büyük amil olmuşlardı. Yukarıdaki klişede, Orhan Gazi'nin tesis edip, Sultan Birinci Murad'ın sağlam esaslara bağladığı bir Timar sahibi, maiyeti ile sefere giderken görülmektedir.

Her iki ordunun hakiki mevcudu bu gün için katiyetle bilinmemekle beraber, bütün eski ve yeni tarihlerde başka başka rakamlar görülmektedir. Genel olarak Türk ordusu Birinci Kosova meydan muharebesinde 60 - 80 bin kadar bir kuvvetle, müttefikler ise 250 bin kadar bir mevcutla katılmışlardır. Bu hesaba göre karşı taraf ordusu, Birinci Murad'ın iki üç misli üstün bir kuvvettedir.

SAVAŞ BAŞLIYOR

27 Ağustos 1389 salı sabahı erken saatlerde savaş sadrazam Çandarlı Ali Paşa kuvvetleri ile Hırvat Beyi Yorgi'nin birlikleri arasında başladı. O zaman için topçu ve makineli tüfek ateş kuvvetini temsil eden okçular, Hırvat kuvvetleri üzerine göz açtırmıyacak şekilde ok yağdırmıya başladılar. Bu müthiş ok yağmuru düşman üzerinde tesirini göstermekte gecikmedi. Taarruz edenlerin çekilmesi ile düşman içinde karışıklıklar başgösterdi. Taarruz plânına uyarak ordumuzun sol kanat birlikleri, bir gösteriş taarruzu yaparak, düşmanın bulunduğu hâkim yerden genel taarruza geçerek ovaya inmesini sağladılar.

Ordumuzun sağ kanat birliklerine Yıldırım Beyazıt, sol kanat birliklerine de Yakup Çelebi kumanda ediyordu. Yıldırım'ın karşısında müttefiklerin sol kanat kumandanı olan Bosna kralı Tuvarko vardı. Bunun emrinde Bulgar ve Boşnak birlikleri bulunuyordu. Bulgarlar şimdiye kadar birçok Türk darbesi yediklerinden, hiç te harbe istekli görünmüyorlardı. Ayrıca, Sırplarla Boşnaklar arasında da geçimsizlik vardı.

Yıldırım, kendi sağ yanını dağlık bölgeye dayayarak siperlerle takviye etmiş ve toplarını da bu bölgeye yerleştirmişti. Emrinde bulunan Azepler, Rumeli sipahileri ve askerleri kumandanlarına güveniyorlar, daha önceki savaşlardan onu tanıyorlardı. Evvelâ harekete geçen kral Tuvarko'nun saldırılarını Yıldırım çok kolaylıkla atlatmağa muvaffak oldu ve sağ kanatta cephenin hâkimiyetini eline aldı.

Merkezde bulunan Birinci Murad kumandasındaki birliklerimize ise Leh, Macar, Eflâk ve Venediklilerden teşkil

Cesaret ve Dürüstlük

Demirtaş Paşa, Sultan Birinci Murad ve Yıldırım Beyazıt devirlerinde Rumeli'de birçok kaleler almış, şehirler fethetmiş ünlü bir kumandan idi. Yenice, Yanbolu ve Pirlepe onun himmetile fethedilmişti.

Zayıf nahif bir zat olan paşa, çok cesurdu. Pirlepe kalesinin zaptının geciktiğini görünce sinirlenmiş, hemen kendi kemendini kale duvarına atarak burca çıkmıştı. Kendisine fazla zaiyat verdiğini hatırlatanlara şu cevabı vermişti:

"— Evet... Burca çıkıncaya kadar kale hendeğinde çiğnediğim şehitlerden yedisi akrabamdır.."

★ ★ ★

Bir gün Demirtaş Paşaya güzel bir esir takdim ederek yaranmak istemişlerdi. Bunu hisseden Paşa, kadına çok iyi muamelede bulunmuş, evli ve çocuk sahibi olduğunu öğrenince de hemen kocasını buldurmuş:

"— Eşinizin ırz ve namusu, askerlerimizin dürüstlüğü sayesinde kurtulmuştur. Onu tekrar size ve yuvanıza iade etmekten sevinç duyuyoruz" *demişti.*

★ ★ ★

edilmiş olan Sırp kralı Lazar'ın kumandasındaki kıtalara taarruz ediyordu. Padişahın emrinde bu cephede Yeniçeriler, Kapıkulu süvarisi ve Eyalet askerlerile kuvvetli bir topçu bulunuyordu.

Muhtelif milletlerden meydana gelen ve aralarında hiç bir yakınlık bulunmıyan Haçlılar, üstelik Sırplar için hiç te hevesle dövüşmüyorlardı. Halbuki buna mukabil Türk ordusunun en seçkin askerleri, Yeniçeriler ve kapıkulu süvarisi, onların karşısına düşmüştü. Yeniçeriler sayıca düşmandan birkaç misli az olmalarına rağmen, Lazar'ın taarruzlarını kolayca karşılamışlar ve tesirsiz hale getirmişlerdi. Sırp kralı Lazar, Leh, Macar, Eflâk ve Venediklilere güvenmediğinden, bunları öne sürmüş, kendi askerlerile de yan ve gerilerini emniyete almış, çekilme ve kaçmalarını önlemek istemişti.

KANLI ÇARPIŞMALAR

Düşmanın sağ kanat kumandanlığını Dük Brankowitz üzerine almış ve emrine Lazar ordusunun en kuvvetli kısmı olan Sırp ve Arnavut askerleri verilmişti. Bunların karşısında ise Şehzade Yakup Çelebi vardı. Emrinde de Anadolu askeri, sipahiler ve bir kısım eyalet askeri bulunuyordu. Her iki kuvvet arasında, atlı ve yaya hücumlara müsait bir ova bulunuyordu.

Türk kuvvetlerine karşı hem adetçe üstün ve hem de kendi memleketlerini müdafaa etmek kaygusu ile harp eden düşman sağ kanadı, Yakup Çelebi kuvvetlerini çok iyi savaşmalarına rağmen geriye atarak merkez ve ağırlık kısımları üzerine doğru yürüdü. Bu vaziyeti gören Birinci Murad, hemen merkezden bir kısım kuvvetleri bu yöne sürerek sol kanadın gerilemesini önlemekte gecikmedi. Yardım alan Yakup Çelebi kuvvetleri, tekrar düşmanın üzerine atılarak boğaz boğaza yapılan kanlı savaşlar ve merkezden gönderilen topların da yardımı ile cephesini gerilemekten kurtardı ve vaziyete hakim oldu.

Sağ kanatta üstünlüğü kolay elde eden Yıldırım Beyazıt, bir kısım kuvveti ile kardeşi Yakup Çelebi'ye yardım ederek buradan da taarruza geçildi ve biraz sonra düşman sol kanattan da tehdit edilmiye başlandı.

Yıldırım Beyazıt ise, Boşnak ve Bulgarları kolaylıkla geriye atmış, düşman sol kanadına girerek gerilerine sarkmıya muvaffak olmuştu. Türk top ve okları, düşmana fazla zayiat verdiriyordu. Savaş ilerledikçe iki yanlarının da sarıldığını gören düşman askerleri arasında panik başladı. Artık Haçlı ordusunda emir ve kumanda kaybolmuş, kimse söz dinlemez olmuştu. Müttefik kumandanlarının dağılmayı ve geri çekilmeyi önlemek için yaptığı gayretler boşa gitmişti. Düşman ordusu Sitiniça deresine sıkıştırılarak bir kaç saatlik kanlı bir savaştan, kılıç kılıca cereyan eden boğuşmalardan sonra tamamen yok edilmişti. Kaçabilenler de Türk sipahileri ve akıncıları tarafından dağlardan toplanarak esir edilmişti.

ZAFERİN SEVİNCİNİ BİRİNCİ MURAD'IN KATLİ GÖLGELİYOR

Ölüler arasında yapılan araştırma sonunda bizzat Sırp kralı Lazar ile birçok müttefik kumandan ve prenslerin cesetleri bulunuyordu. Savaşta çok sayıda silâh, araç ve gereç ele geçmiş, bir hayli de esir alınmıştı. Türk tarihinde yeni bir imha muharebesi, Osman Oğulları elile ilk defa böylece kazanılmış oluyordu.

Kosova meydan muharebesinde Yıldırım Beyazıt, Evronos Bey, Yahşi Bey, Demirtaş Paşa ve İnce Balaban bilhassa temayüz etmiş ve savaş alanının kahramanları olmuşlardı.

27 Ağustos 1389 salı günü Birinci Murad'ın muzaffer ordusu Kosova'da istirahete geçmek üzere idi. Vakit akşama yakındı, padişah, savaş alanını geziyordu. Bu sırada yanına Sırp asıl-zadelerinden Miloş Koploviç isminde biri yaklaşarak, kolunun içinde sakladığı hançerle üzerine atılarak yaraladı. Birinci Murad, bir kaç saat yaşayarak savaş meydanında can verdi.

Osmanlı tarihinde savaş meydanında düşman hançerile ölen yegâne hükümdar, Birinci Murad'tır.

Miloş, bir rivayete göre kral Lazar'ın damadı idi. Kral kendisini sevmemekte, sadakatinden de şüphelenmekte idi. Birçok tarihçiler, kendisini bu harekete sevkeden âmilin sonradan duyduğu nedamet hissi olduğunda müttefiktirler.

Adaleti seven, memlekete büyük hizmetler eden, Türklerin Avrupa yakasında yerleşmesini sağlıyan Sultan Birinci Murad, Bursa'da gömülüdür.

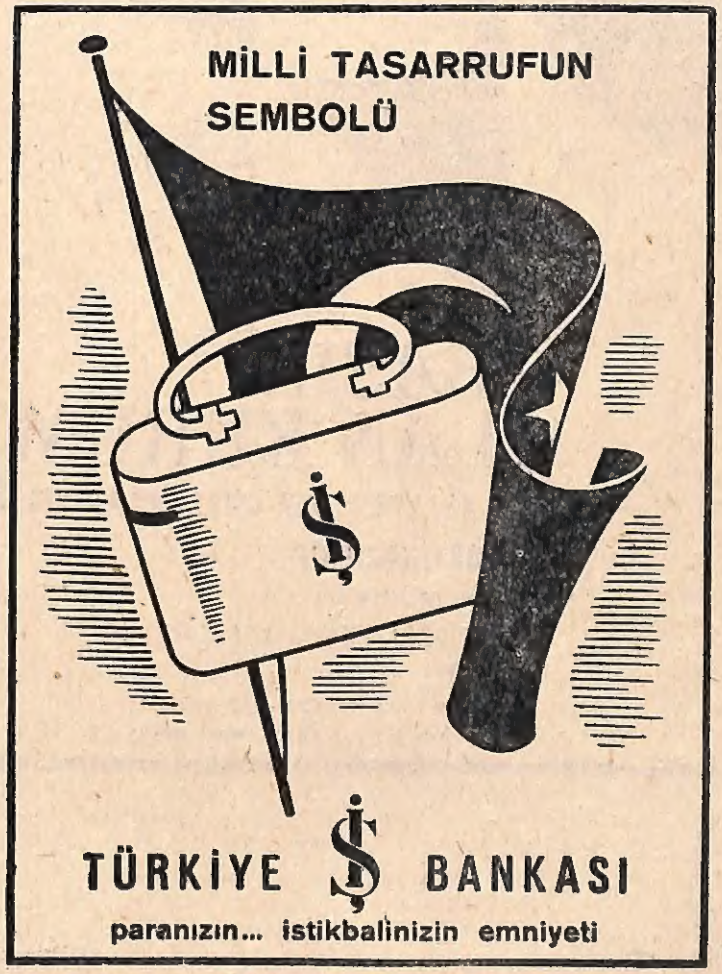

Tarih — 280

REKLÂMINIZI
GAZETE VE DERGİLERLE
DEĞERLENDİRİN!

BASIN İLÂN KURUMU

YURT İÇİ VE YURT DIŞI REKLÂMLARINIZ İÇİN HİZMETİNİZDEDİR.

Genel Müdürlük :
Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi No. 1
İstanbul
Telefon : 27 66 00 - 27 66 01
Telgraf adresi : BASINKURUMU

Tarih — 281 (Basın : 19918)

Mevduatta yüzde yüz! Artış

Tasarruflarınıza..
Yüksek faiz
Çeşitli para ikramiyeleri
Esnaf kredisi

TÜRKİYE HALK BANKASI A. Ş.

Tarih — 282 (Basın : 10484 - A - 20105)

Dış Ticaret ve Her Çeşit Banka İşlerinizde:

EMNİYET - BİLGİ ve SÜRAT

İthalat ve ihracat muameleleriniz için Akbank dünyanın her tarafında en muteber bankalarla iş birliği yapmakta ve yüzlerce muhabir çalıştırmaktadır. Her çeşit ticari banka muameleniz AKBANK IBM Elektronik makinalarında emniyetle sonuçlandırılmaktadır.

AKREDİTİF - KAMBİYO VE HER ÇEŞİT TİCARİ MUAMELE İÇİN AKBANK'I TERCİH EDİNİZ

AKBANK

Tarih — 283

HER MEVSİMDE

SİZE

Akfil

YAKIŞIR